

Cumhuriyet Şehirlerinin Modernleştirilmesi Sürecinde Tarihî Eserlerin Korunmasına Yönelik İlk Çalışmalar: Mardin Şehri Örneği (1932-1948)

Aysel Fedai *

Araştırma Makalesi

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu
Üniversitesi Mardin/TÜRKİYE
ayselfedai@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7995-4194

Geliş: 1 Kasım 2024

Kabul: 8 Nisan 2025

Yayın: 10 Ağustos 2025

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Mezopotamya coğrafyasının önemli kültür merkezleri arasında yer alan Mardin şehri, tarihin çeşitli dönemlerinden günümüze ulaşan ve bütüncül bir şekilde korunması gereken önemli mimari yapı ve yapı gruplarını barındırmaktadır. Bu yapı gruplarına ait parçalarda Artuklu, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinde yaşamış insanlara ait inançların, kültürlerin ve günlük yaşayış biçimlerinin özellikleri yer almaktadır. Mardin’de bulunan mimari eserlerin bir arada bulunması ve mevcut durumunu muhafaza etmesi aynı zamanda şehrin sit alanı şeklinde tanımlanmasını sağlamıştır. Mardin’in sit alanı olarak kabul edilmesini sağlayan en önemli unsur şehrin özgünlüğüdür; şehirde yer alan eserler doğal çevreleriyle birlikte korunmuş, tarihsel kimliğini ve özgünlüğü kaybetmemiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti döneminde mimari eserlerin korunması için bir takım kararlar alınmış olsa da asıl girişimlerin Cumhuriyet döneminde olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmanın amacı; raporlar ve arşiv belgeleri ışığında, tarihi eserlerin kendi çevreleri içinde korunmasını irdeleyerek, bütünlük taşımasını ortaya koymaya çalışmaktır. Anadolu’daki tarihi eserlerin ortaya çıkarılması çalışmanın önemini vurgularken, mikro tarih yöntemiyle Mardin’deki envanter tespitinin yapılması da cumhuriyet tarihi literatürüne zenginlik katmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti’ne miras kalan tarihî eserlerin nasıl tespit edildiği ve korunduğu konusu Mardin örneği üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Mardin, Tarihî Eserler, Şehir Tarihi

First Efforts on the Protection of Historical Artifacts in the Modernization of Republican Cities: The Case of Mardin (1932-1948)

Research Article

PhD., Mardin Artuklu University
Mardin/TÜRKİYE
ayselfedai@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7995-4194

Received: 1 November 2024

Accepted: 8 April 2025

Published: 10 August 2025

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

Mardin, positioned among the important cultural centers of the Mesopotamian region, is home to numerous architectural structures and groups from various historical periods, all of which require comprehensive preservation to ensure their enduring integrity. The components of these groups reflect the beliefs, cultures, and daily lifestyles of the people who lived during the Artuqid, Seljuk, Akkoyunlu, and Ottoman periods. The coexistence of architectural works in Mardin and their preservation in their current state have contributed to the city's designation as a protected area. The most crucial factor that facilitated Mardin's classification as a protected site is its authenticity; the artworks within the city have been preserved alongside their natural surroundings, maintaining their historical identity and uniqueness. Although decisions were made to protect architectural works during the Ottoman Empire, it is evident that significant initiatives emerged during the Republican period. The aim of this study is to try to reveal the integrity of historical artifacts in the light of reports and archival documents by examining their preservation in their own environment. The identification of historical artifacts in Anatolia highlights the significance of this study, while the inventory assessment conducted in Mardin through the microhistory method enriches the literature on republican history. This study examines how the historical artifacts inherited by the Republic of Türkiye have been identified and preserved, using Mardin as a case study.

Keywords: Republic of Türkiye, Mardin, Historical Artifacts, Urban History

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Fedai, Aysel. Cumhuriyet Şehirlerinin Modernleştirilmesi Sürecinde Tarihî Eserlerin Korunmasına Yönelik İlk Çalışmalar: Mardin Şehri Örneği (1932-1948). *History Studies* 17, no. 3 (2025): 659-684.

Giriş

Günümüzde kültür varlıkları tanımı içinde değerlendirilen ve tarihî eserleri/eski eserleri ifade eden kavramın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki karşılığı "Asar-ı Atika" şeklindeydi. Türkiye'de tarihî eserlerden söz eden ilk yasal düzenlemelerin hazırlanması ve bu eserlerin devlet koruyuculuğuna alınması ancak XIX. yüzyılın sonlarında mümkün olabilmıştır.¹ Türkiye'de tarihî eserlerle ilgili bütün çalışmaların belirli bir düzende ve doğru biçimde ilerlemesini sağlayan ilk isim ressam ve arkeolog Osman Hamdi Bey olmuştur. Müze-i Hümayun'a müdür olan (1881) Osman Hamdi Bey, görevin akabinde 1874 tarihli eski nizamnamenin yerine 1884 tarihli yeni bir nizamname hazırlatmıştı. Böylece devletin bütün tarihî eserler üzerindeki korumacılık hakkı genişletilmişti.² II. Meşrutiyet'e gelindiğinde nizamnamenin bir takım eksikliği olduğu anlaşılmış ve 1906'da yeni bir nizamname kabul edilmişti. Düzenlemenin en önemli tarafı ise sadece taşınabilir eserler değil aynı zamanda Türk-İslam devletleri döneminden kalan bütün mimarî eserlerle ilgili koruyucu tedbirlerin alınmış olmasıydı. 1906 tarihli bu nizamname, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun ardından da geçerliliğini sürdürmüş ve hatta 1973 yılına kadar kullanılmıştır.³

Osman Hamdi Bey'in arkeolojik çalışmalara yönelik ilgisi antik döneme yönelikti ve dolayısıyla Müze-i Hümayun'da bu tür eserlerin daha fazla yer almasına önem vermişti. Müzede bulunan İslamî eserler genellikle Irak ile Suriye bölgesinden getirilen mühürlerden ve sikkelerden oluşmaktaydı. Osman Hamdi Bey vefat edince (1910), Halil Edhem isimindeki kardeşi Müze-i Hümayun Müdürlüğüne getirilmişti. Halil Edhem'in görevde olduğu dönemde, İslamî koleksiyonlara daha çok önem verilmeye başlanmış ve 1914 yılında Evkaf Müzesi kurularak, müzede bulunan İslamî eserler buraya taşınmıştı.⁴ Halil Edhem müze müdürlüğü görevine başladıktan sonra Osmanlı coğrafyasında bulunan tarihî eserlerin bakımsız ve harap olmasından dolayı duyduğu rahatsızlığı çeşitli yayınlar vasıtası ile dile getirmiş ve bu durumu hem hükümete hem de kamuoyuna duyurmaya çalışmıştı. İhmal nedeniyle yok olmak üzere olan tarihî eserler konusundaki endişelerini şöyle ifade etmekteydi:

*"Memleketimizin sair mahallinde, eski eserlerin içinde bulunduğu kötü şartlar derin endişe kaynağıdır. Zaman geçiyor, bunların yıkılmasını önleyecek ciddi bir tedbir alınmıyor. Hükümetimizin yapacağı kanunlardan biri de muhafaza-i asar-ı milliyeye aid bir kanun olmak gerekir. Çok beklemeğe vakit yoktur: en nefis ve en muhterem mukkaddes-i mebani günden güne mahv oluyor."*⁵

Tarihî eserlerin zarar görmesi ve yağmalanmasıyla ilgili kaygılar Millî Mücadele yıllarında da sürmüştür. İşgal güçleri bu bölgelerde yer alan bazı dinî yapıları ve kültürel mirasın parçaları olan sivil mimarî örneklerini de yağmalamış ve zarar vermişti.⁶ Millî Mücadele yıllarında müzelerde yer alan veya müze dışında bulunan tarihî eserlerin yurtdışına

¹ Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika, Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeoloji siyaseti*. Çeviren Ayşen Gür, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2024) 19-54.

² Fatma Şimşek ve Güven Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar," *Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 16 (2009): 112.

³ Şükrü Ünar, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Gelişimi," *Asya Studies-Akademik Sosyal Araştırmalar*, no. 8 (2019): 72, <https://doi.org/10.31455/asya.569986>.

⁴ Çelik, *Asar-ı Atika*, 107-108.

⁵ Çelik, *Asar-ı Atika*, 144-151.

⁶ Yahya Coşkun, *Esir şehirlerin eserleri, Anadolu'nun işgalinde eski eser kaçakçılığı (1918-1923)*. (İstanbul: Kronik Yayınları, 2024) 119-133.

kaçırılmaması için bazı önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti tarafından 1920 yılında bir karar alınmış ve Maarif Vekâleti'ne bağlı birim şeklinde çalışacak olan “Âsâr-ı Atika Müdürlüğü” kurulmuştur.⁷ 1922 yılında bu birim “Hars Müdürlüğü” olarak tanımlanmış ve böylece Anadolu'da yer alan bütün tarihî eserlerin korunması ve nakil edilmesinde tek yetkili teşkilat Maarif Vekâleti gösterilmişti. Müdürlüğün ismi 1933 yılında “Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü” şeklinde değiştirilmiştir.⁸

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan tarihî eserlerin, nasıl tespit edildiği ve korunduğu konusu nitel araştırma ile Mardin örneği üzerinden analiz edilmiştir. Söz konusu çalışma; raporlar ve resmî belgeler ışığında incelenerek, tarihi eserlerin kendi çevreleri içinde korunmasını sağlamaya dair yapılan çalışmaların, bir bütünlük taşımasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada, Anadolu'daki sanat eserlerinin ve şehir mimarisine ait eski yapıların ortaya çıkarılmasının önemi vurgulanmış ve şehir tarihi çalışmalarına katkı sunulmuştur.

1- Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarihî Eserlerin Korunmasıyla İlgili Alınan Kararlar (1923-1932)

Millî Mücadele döneminde kültürel varlıkların korunmasına yönelik yapılan çalışmalar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun ardından da sürdürülmüş ve çeşitli şehirlerde yeni müzeler kurularak, dağınık vaziyette olan tarihî eserlerin muhafazasına çalışılmıştır.⁹ Cumhuriyet döneminde, arkeolojik eserlerin ve tarihî yapıların korunması yönündeki ilk çalışmaların 1925 yılından itibaren başlatıldığını söylemek mümkündür.¹⁰ Bu çalışmalar 1928'e kadar artarak devam etmiş ve ufak birimlerdeki tarihî eserlerin nasıl korunacağı konusunda bazı bilgilendirmeler yapılmıştı.¹¹ Tarihî eser çalışmalarının sadece merkezin yetkilendirdiği arkeologlar tarafından yapılması gerektiği ifade edilmişti.¹² Bu dönemde en yaygın sorunlardan biri ise askeriyeler tarafından kullanılmakta olan tarihî niteliğe sahip mimarî eserlerdi. Bu konuda yeterli tespitlerin yapılması ve Ankara'ya bilgi verilmesi istenmişti.¹³

Cumhuriyet yönetiminin tarihî eserler konusunda yürütmüş olduğu saha çalışmaları TBMM'de yapılan görüşmelere de yansımıştı. Örneğin 22 Nisan 1928 tarihinde Maarif Vekâleti bütçesinin görüşmeleri yapılırken Maarif Vekili Mustafa Necati Bey söz alarak uzun bir konuşma yapmıştı. “Müzelerimiz ve Asarı Atika Hafriyatı” şeklinde yer vermiş olduğu başlıkta şunları dile getirmişti:

“....Bu hususta faaliyetlere devam etmekle beraber gelecek sene ilk defa Türk vatanında mevcut ve her biri ayrı bir bedia-i sanat olan İslâm ve Türk âsârının tahrir ve tespit ettirerek hangilerinin doğrudan doğruya devlet ve hangilerinin belediye tarafından muhafaza

⁷ 1930'lu yıllarda sürdürülen dil çalışmaları ve öz Türkçe kullanımı eğilimi sebebiyle, bazı resmî yazışmalarda, “Maarif Vekâleti” ile beraber “Kültür Bakanlığı” ibaresinin de kullanıldığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Demirel, “1930'lu Yıllarda Bir İsim Değişikliği: Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı,” *Tarih ve Toplum*, no. 234 (2003): 31-37; Cemil Koçak, *Tarihçinin Eleği*. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012) 15-25.

⁸ Töre Sivrioğlu, *Atatürk ve arkeoloji*. (İstanbul: Kafka Kitap Yayın, 2024) 75-76.

⁹ Sivrioğlu, *Atatürk ve Arkeoloji*, 76-77.

¹⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.) Millî Eğitim Bakanlığı (MEB.), Eski Eserlerin Kayıt Altına Alınmaları, 180.9.0.0/ 13.72.35, 07.10.1925.

¹¹ BCA. MEB., Eski Eserlerin Korunmasına Dair, 180.9.0.0/ 30.165.11, 27.03.1928.

¹² BCA. MEB., Arkeologlar Tarafından Tarihi Eser Çalışmaları, 180.9.0.0/ 30.164.8, 30.01.1928.

¹³ BCA. MEB., Tarihi Eserlerin Korunması, 180.9.0.0/ 30.164/11, 03.01.1928.

olunacağını ayırtacağız. Bu işe Strazburg Darülfünun müderrislerinden ve İslâm atikiyatı mütehassıslarından Profesör Gabriyal (Gabriel) memur edilmiştir.”¹⁴

Maarif Vekili Mustafa Necati'nin konuşmasında dikkat çeken husus, Anadolu coğrafyasında bulunan tarihî eserler hakkındaki sayısal verilerin Cumhuriyet döneminde ilk olarak tespit edileceği ve bu yapıların koruma altına alınacağını söylemesiydi. Konuşmasında dikkat çeken bir diğer önemli husus ise Anadolu arkeolojisi ve sanatı alanında uzmanlaşmış bir isim olan Albert-Louis Gabriel'den söz etmesiydi.¹⁵ Gabriel, Anadolu'da yer alan tarihî eserlere ait sayısal bilgileri tespit edebilmek amacıyla Maarif Vekâleti'nin görevlendirmesi neticesinde, 11 Ekim 1927 tarihinden itibaren çeşitli seyahatler yapmıştı.¹⁶ Bu seyahatlerin ilkini 1927 yılında Fehmi Karatay ile ikincisini 1928 yılında Müze Müdürü Aziz Ogan ile üçüncü ve dördüncü seyahatlerini ise 1929 ve 1930 yılında Maarif Vekâleti Müfettişi Ahmed Tevhid Bey ile birlikte yapmıştı.¹⁷

Eski eserler arkeolojisi ve Türk-İslam mimarisi hakkındaki envanter çalışmalarının hızlanmasını sağlayacak olan iki önemli gelişme, 1931 yılının Nisan ayında gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerden birincisi, Anadolu'da dağınık vaziyette olan tarihî eserlerin tespit edilip korunması için çalışacak olan bir komisyonun, 1 Nisan 1931 tarihinde Başvekâlet çatısı altında göreve başlamasıydı. İkinci önemli gelişme ise 1930'ların atmosferine etki edecek bir girişim olan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin 19 Nisan 1931 tarihinde kurulmasıydı. Cemiyet 1932'de Türk Tarih Kurumu ismini almıştı.¹⁸ Aynı yıl düzenlenen Birinci Türk Tarih Kurultayı'nda Türk Tarih Tezi tartışılmış ve 1930'lu yıllardaki çalışmalara şekil verecek bir anlayışın temelleri oluşturulmuştu. Bu çalışmalardan biri de elbette ki arkeolojik ve tarihî eserlerin korunması yönündeki çalışmalardı.

Cumhuriyet yöneticileri, ülkenin sahip olduğu somut değerler konusunda sayısal verilere ihtiyaç duymaktaydı. Sayılar bir tür devlet bilimi olarak görülmekte, mevcut sayısal bilgilerin tek bir merkezde toplanması istenmekteydi.¹⁹ Her konuda olduğu gibi Anadolu'daki sanat eserlerinin ve mimarî yapıların durumları konusunda aynı şekilde sayısal verilere ihtiyaç duyulmaktaydı. Çünkü bu verilerin elde edilmesi halinde hem mevcut kültürel ve mimarî varlıkların korunması sağlanabilecek hem de Anadolu'nun bin yıllık Türk tarihî kimliği çok

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, *Altmış Dördüncü İnikat, Devre: III, Cilt: III, İçtima: I*. (22.04.1928) 206-207.

¹⁵ Albert-Louis Gabriel, Anadolu'daki tarihî abideler hakkında çok sayıda eser yayımlamıştır. Bkz. Albert-Louis Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie - monuments: Kayseri-Niğde*. (Paris: Boccard, 1934). Eserin Türkçe baskısı için bkz. Albert-Louis Gabriel, *Anadolu'da Türk anıtları, birinci cilt: Kayseri-Niğde*. (Gaziantep: Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü, 2022); Albert-Louis Gabriel, *monuments Turcs d'Anatolie - tome deuxieme: Amasya-Tokat-Sivas*. (Paris: Boccard, 1934). Eserin Türkçe baskısı için bkz. Albert-Louis Gabriel, *Anadolu'da Türk anıtları, ikinci cilt: Amasya-Tokat Sivas*. (Gaziantep: Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü, 2022); Albert-Louis Gabriel, *Sinan, hayatı, eserleri*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937); Albert Louis-Gabriel, *Türkiye: yüz doksan altı fotoğraf*. (İstanbul: Vecihi Gök Kitabevi Yayını, 1953); Albert-Louis-Gabriel, *Türkiye: tarih ve sanat memleketi*. Çeviren Azra Erhat. (İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayını, 1954); Albert Louis-Gabriel, *Niğde tarihi*. Çeviren Ahmed Akif Tütenk. (Ankara: Beng Matbaası, 1962); Albert Louis-Gabriel, *İstanbul Türk kaleleri "1001 temel eser"*. Çeviren Alp Ilgaz. (İstanbul: Tercüman Gazete, 1973); Albert Louis-Gabriel, *Une capitale Turque brousse, Bursa: I-texte / II-planches*. (Paris: Boccard, 1958). Eserin Türkçe baskısı için bkz. Albert Louis-Gabriel, *Bir Türk başkenti Bursa*. Çeviren Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil, (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayını, 2010).

¹⁶ BCA. MEB., Gabriel'in Anadolu'da Tarihi Eser Araştırması, 180.9.0.0/ 30.164.25, 11.10.1927.

¹⁷ Fehmi Karatay vd. "Albert-Louis, Gabriel," *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971) 11: 5874-5878.

¹⁸ Saim Sakaoğlu, "Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşu ve Atatürk," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, no. 1991 (1994): 19-20.

¹⁹ Zafer Toprak, "Sayısallaşma ya da Cumhuriyet'in Rasyonelleşmesi", *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), 244-247.

daha rahat biçimde Maarif Vekâleti'ne bağlı birimler vasıtası ile ön plana çıkartılabilecekti. Maarif Vekâleti'nin çatısı altında kurulan ve dağınık vaziyette olan tarihî eserlerin korunması için çalışacak komisyonun göreve başlama sebebi aynı şekilde mevcut durumun envanterinin ortaya konulmak istenmesiydi. 1931'de Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan ve Gazi Mustafa Kemal imzası ile onaylanan söz konusu komisyonun kurulması önemlidir (Ek 1).²⁰ 1 Nisan 1931 tarihinde kurulan bu komisyonda; Başvekâlet, Dâhiliye Vekâleti, Maarif Vekâleti, Antikiteler ve Müzeler Müdürlüğü, Etnografya Müzesi Müdürlüğü ve Evkaf Umum Müdürlüğü üye olarak katılmıştı.²¹ Maarif Vekili Mustafa Necati'nin, 1928 yılında TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında adından söz ettiği Albert-Louis Gabriel her ne kadar bu komisyonda yer almasa da Maarif Vekâleti'ndeki görevi sebebiyle buradaki çalışmalar hakkında bilgi sahibi olduğu düşünülebilir.

1931 yılında Başvekâlet'te çalışmaya başlayan komisyonun yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyük programlı tarihî eserleri koruma çalışması başlatılmış oldu.²² Komisyon üyeleri tüm verileri toplayıp tespitler yapmış ve şu önerilerde bulunmuştu: Tarihî eserlerin muhafazası için Maarif Vekâleti bütçesinde yeterli tahsisat ayrılmalı, Millî Müdafaa Vekâleti tarafından kullanılan tarihî eserler tahliye edilmeli, Anadolu'da bulunan tarihî eserlerin envanter kaydı hazırlanmalı ve künyeleri tespit edilmeliydi. Raporlara yansıyan konulara bakıldığında, Anadolu'daki tarihî yapıların genel olarak tahrip edildiği, korunma tedbirlerinin uygulanmadığı, yereldeki yöneticilerin bu konular hakkında yeterli bilgiye ve eğitime sahip olmadıkları, yeni yollar ve yeni mekânlar yapabilmek için eski eserlere zarar verdikleri, gelir elde etmek veya yolların genişletilmesi için tarihî eserlerin satışa çıkarıldığı gibi konuların öne çıktığı görülmektedir.²³ Komisyonun hazırladığı tespitler oldukça yerindedir. Çünkü resmî yazışmalar incelendiğinde birçok mimarî eserin o dönemde bakımsız olduğu veya başka amaçlar ile kullanıldığı görülmektedir.²⁴ Benzer bir gelişme Mardin'de de yaşanmıştı. Mardin'e gelen askeri birlikler buradaki camilere ve bir kısım taburlar ise şehrin yakınlarındaki bir köye yerleştirilmişti.²⁵ Bu dönemde tarihî eserler daha çok günlük ihtiyaçlar doğrultusunda ve barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmaktaydı. Bunun altında yatan asıl sebep ise tarihî eserlerin korunması noktasında henüz daha yeterli bir duyarlılığın oluşmamasıydı. Gazi Mustafa Kemal eski eserler konusuna ilgi göstermiş ve 1930'lu yıllarda Avrupa'ya eğitim görmesi için gönderilen öğrencilerin hiç değilse bir kısmının arkeoloji eğitimi almasını Maarif Vekâleti'nden istemişti.²⁶

2- Arkeolog ve Sanat Tarihçisi Albert-Louis Gabriel'in Mardin'de Tespit Ettiği Tarihî Eserler (1932-1940)

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Anadolu arkeolojisi ve tarihî eserler konusunda yetişmiş uzman sayısı yeterli gelmediği için o dönemde İstanbul Dârülfünûnu'nda görevli olan yabancı

²⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.) Muamelat Genel Müdürlüğü (MGM.), Eski Eserler İçin Komisyon Kurulması, 30.10.0.0/ 213.445.11, 12.04.1931.

²¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.) Kararlar Daire Başkanlığı (1928-..) (KDB.), Eski Eserlerin Muhafazası 1928-, 30.18.1.2/ 19.22.7, 01.04.1931.

²² İsmail Özer, "Cumhuriyet Dönemi Türk Müzeciliği," *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, no. 3 (2023): 277, <https://doi.org/10.17123/atad.1312393>.

²³ BCA. MGM., Eski Eserler İçin Komisyon Kurulması, 30.10.0.0/ 213.445.11.

²⁴ BCA. MGM., Eski Eserlerin Başka Amaçla Kullanılmaması, 30.10.0.0/ 15.84.4, 14.04.1936.

²⁵ BCA. MGM., 9. Jandarma Alayının Mardin'e Gelişi, 30-10-0-0/ 127.911.20, 17.03.1928.

²⁶ BCA. MGM., Gazi Mustafa Kemal'in Eski Eserlere İlgisi, 30.10.0.0/ 213.445.12, 23.02.1932.

uzmanlardan faydalanma yoluna gidilmişti. Bu isimlerden biri olan Albert-Louis Gabriel yapmış olduğu çalışmalar ile Türk kamuoyu tarafından yakından tanınan ve takdir edilen bir araştırmacıydı.²⁷ Mardin'e ait coğrafi birikimin ortaya çıkarılmasında, mimarî ve tarihsel envanterin tespit edilmesinde önemli katkıları olmuştur. Aynı zamanda bu konuda ilk çalışmayı yapan ve bu tespitlerini rapor haline getirip devlet yetkililerine sunan kişidir. Bu sebeple Gabriel'in yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Mardin'deki tarihî eserlere ait envanter kayıtları tutulmuş ve daha sonraki çalışmalara referans olmuştur.

Albert-Louis Gabriel, 1931'de İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulmasını sağlamış ve 1941 yılına kadar enstitünün müdürlüğünü yapmıştı. Enstitünün faaliyete başlama izni ise 1 Şubat 1931 tarihinde bizzat Gazi Mustafa Kemal tarafından verilmişti (Ek 2).²⁸ Fransız Arkeoloji Enstitüsü, Türkiye dışında dünyanın farklı yerlerinde kurulmuş araştırma birimleriydi. Enstitü sadece Türkiye arkeolojisi alanında değil aynı zamanda el yazmaları, jeoloji, Sümer tabletleri ve fiziki coğrafya gibi farklı konularda da yayınlar yapmıştı.²⁹

Albert-Louis Gabriel'e Anadolu arkeolojisine yapmış olduğu üstün katkıları sebebiyle Türk Tarih Kurumu tarafından 1940'ta Şeref Üyeliği, Ankara Üniversitesi 1950 yılında Şeref Profesörlüğü ve İstanbul Üniversitesi tarafından 1968 yılında Şeref Doktorasının yanı sıra İstanbul ile Bursa şehirleri hakkındaki çalışmaları sebebiyle de belediye meclisleri tarafından Fahri Hemşerilik unvanları verilmiştir.³⁰ Gabriel daha çok Türk-İslam eserleri hakkındaki çalışmalara ağırlık vermiştir.³¹ Bu süreçte, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Ömer Lütfi Barkan gibi isimlerden yardım almıştı.³² Maarif Vekâleti'ne bağlı birim konumundaki Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünce Albert-Louis Gabriel'e yardımcı bir personel verilmiş ve gerekli imkânlar sağlanarak, Anadolu'da tetkikler yapması sağlanmıştı.³³ Enstitüdeki görevini II. Dünya Savaşı sürecinde yürütemeyen Gabriel, savaşın sona ermesi üzerine 1946 yılında Türkiye'ye dönmüş ve 1957 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü idaresinde uzman olarak çalışmaya başlamıştır.³⁴

²⁷ Semavi Eyice, "Prof. Albert-Louis Gabriel (2.8.1883-23.12.1972)", *Belleten* 37, no. 147 (1973): 321, <https://doi.org/10.37879/belleten.1973.147-321>. Albert-Louis Gabriel'in Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki görevleri hakkında bilgi için bkz. Sadi Bayram, "Prof. Dr. Albert Gabriel'e Ait Bazı Belgeler," *Vakıflar Dergisi*, no. 46 (2016): 163-180.

²⁸ BCA. KDB., İstanbul'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün Tesisi, 30.18.1.2/ 17.8.5, 01.02.1931.

²⁹ Semavi Eyice, "Arkeoloji Enstitüleri," *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959) 2:1024-1025. Bu dönemde Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde görevli uzmanlar da bazı kazılara katılmıştı. Bkz. BCA. KDB., İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün Kazı İzni, 30.18.1.2/ 74.31.2, 16.04.1937.

³⁰ Türk Tarih Kurumu Başkanı olan Uluğ İğdemir'e gönderdiği 28 Aralık 1966 tarihli mektubunda *Souvenirs de Turquie* adlı eserini bitirmek istediğini fakat 84 yaşında olması sebebiyle sağlık sorunlarının buna engel olduğunu ifade etmişti. Mektubun devamında ise şunları dile getirmişti: "1908'den 1959'a kadar Türkiye'de geçirmiş olduğum günleri tekrar yaşamak istiyorum. Bana gösterilmiş olan yakın dostluğu daima hatırlamaktaydım. Ayrıca 1940 senesinde Türk Tarih Kurumu'na şeref üyesi seçildiğimi de asla unutmayacağım." Bkz. Türk Tarih Kurumu (TTK.) Albert Gabriel'in "Souvenirs de Turquie" adlı eseri hakkında Uluğ İğdemir'e yazdığı mektup, (no.BK/7/52 [28.12.1966]).

³¹ Türk sanatı ve arkeolojisi alanında çalışmalar yapan diğer Fransız araştırmacılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Mantran, "Fransa'da Türk İncelemeleri ve Türk Tarihi Üzerine Araştırmalar," *Belleten*, no. 187 (1983): 869-876.

³² Şükrü Karatepe, "Albert Gabriel'in Türkiye'de Şehir Tarihi Araştırmalarına Katkısı", *Şehir Tarihi Yazarları, Çok Dilli Çok Kültürlü Şehirler*, Editörler Ömer Bozkurt, Mehmet Tuğrul, Yahya Aydın, (Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, Baskı Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık, 2021) 20.

³³ Bayram, "Prof. Dr. Albert Gabriel'e Ait Bazı Belgeler", 168.

³⁴ BCA. KDB., II. Dünya Savaşı Dönemi ve Albert-Louis Gabriel, 30.18.1.2/ 112.66.14, 10.10.1946.

Albert-Louis Gabriel'in 1932 yılında çıktığı doğu seyahatinin sebebi, buralarda yer alan tarihî eserleri yerinde tespit edebilmek ve bu konuyu rapor haline getirip Maarif Vekâleti'ne sunabilmektir.³⁵ Gabriel'in çalışmalarında kullanılan envanter bilgileri, 1932 yılının Nisan, Mayıs, Ekim ve Kasım aylarında yapılan doğu gezilerinden elde edilmişti. İlk gezisini Mardin, Dunaysır (Koçhisar/Kızıltepe), Diyarbakir, Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf), Dara, Nisibin (Nusaybin), Harran ile Urfa ve Halep'e yapmış; ikincisini Mardin, Diyarbakir, Garzan ile Bitlis, Ahlat, Batman, Silvan, Harput, Pertek, Malatya, Hısn-ı Keyfa, Dunaysır, Nisibin ve Halep arasında gerçekleştirmişti.³⁶ 1932 yılında Mardin ve Diyarbakir çevresine yapmış olduğu seyahati neticesinde elde etmiş olduğu bilgileri rapor haline getirmiş ve 1933 yılında kamuoyuna ve bilim çevrelerine sunmuştu. Gabriel'e bu imkânı veren kurum ise Maarif Vekâleti olmuştu.³⁷ Maarif Vekâleti bu konuları yakından takip etmiş *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* isimli bir yayını 1933 yılında çıkarmaya başlamıştı.³⁸ Derginin yazarlarından biri de Gabriel idi. Derginin ilk sayısına baktığımızda, "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor" isimli çalışması yer almıştı (Ek 3).³⁹ Çalışmanın giriş kısmında, doğuya yapılan söz konusu seyahati düzenleyen kurumun Maarif Vekâleti olduğunu belirtmişti. Gabriel'in raporunda ortaya koyduğu veriler önemlidir. Çünkü 1932 yılına kadar Mardin bölgesindeki tarihî yapılara ait envanter bilgileri henüz daha ayrıntılı olarak raporlanmamıştı. Gabriel'in vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda, Mardin'deki yerleşik tarihî dokuyla ilişkili bütün eserlerin niceliği ve niteliği belirlenmiş ve böylece sonraki çalışmalara temel oluşturacak envanter kayıtlarının tutulması kolaylaşmıştır. Raporun ilk kısmında Mardin Kalesi ele alınmıştır. Kalenin mevcut durumu incelenmiş ve yapının harap vaziyette olmasına rağmen ayakta kalan yerlerinin bir an önce muhafaza edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁰

Mardin Kalesi'nin tahriplerden korunması halinde bu yapının mevcut varlığını uzun süre devam ettirilebileceği belirtilmiştir.⁴¹ Raporun devamında Mardin için oldukça değerli iki önemli eser olan Sultan İsa ve Kasımiye Medreselerinden söz edilmiştir. Bu iki medresenin askeriye tarafından kullanıldığı bilgisi verilmiştir.⁴² Mardin'de bulunan eski yapıların askeriye tarafından barınak olarak veya depo olarak kullanılması sadece Mardin'e özgü olmayıp

³⁵ BCA. MGM, Gazi Mustafa Kemal'in Eski Eserlere İlgisi, 30.10.0.0/ 213.445.12, 23.02.1932.

³⁶ Albert-Louis Gabriel'in Mardin'deki tarihsel ve coğrafi envanterden söz eden yayınları şunlardır: Albert-Louis Gabriel, "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor," *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, no.1 (1933): 134-149; Albert-Louis Gabriel, "Dunaysir (Koçhisar/Kızıltepe)," *Ars İslâmîca*, no. 4 (1937): 352-362; Albert-Louis Gabriel, *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale (Şarkî Türkiye'de arkeolojik geziler)*. (Paris: Boccarda, Institut Français d' Archéologie de Stamboul, 1940); Albert-Louis Gabriel, "Mosquées et médressés Ortokides" (Artukloğulları Camileri ve Medreseleri), *Halil Edhem Hâtıra Kitabı, Cilt: I-II*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013): 211-223.

³⁷ Albert-Louis Gabriel'e yardımcı olan diğer bir teşkilat ise Diyarbakir merkezli Birinci Umûmî Müfettişlik birimi idi. 1927 yılından itibaren Umûmî Müfettiş görevini sürdüren ve Diyarbakir'de ikamet eden İbrahim Tali (Öngören) ve Mardin Valisi Rıfat Talat (Öncel) kendisine yardımcı olmuştu. Bkz. Albert-Louis Gabriel, *Şarkî Türkiye'de arkeolojik geziler*. Çeviren İdil Çetin, (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2014) 12.

³⁸ Dr. Reşit Galip, "Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi Niçin Çıkıyor?", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, no. 1 (1933): 3-4.

³⁹ Gabriel, "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor" 134-149.

⁴⁰ Gabriel, "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor" 134.

⁴¹ Mardin Kalesi'nin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu evreler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Veysel Gürhan, "XVIII. Yüzyılda Mardin Kalesi Üzerine Bazı Tespitler," *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 7, no. 2 (2015): 219-233; Esmâ Şahin Öztas, "Mahmerî'nin Şehnâme'sinde Mardin Kalesi'nin Fethi," *International Journal Of Mardin Studies* 2, no. 1 (2021): 7-25.

⁴² Gabriel, "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor" 134.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaygın olarak görülen bir sorundu. Mardin'deki medreseler her ne kadar barınma ve depo ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılsa da yine de taş malzemeden oluşan yapılar olması sebebiyle büyük çoğunluğu iyi durumdaydı. Gabriel bu hususa özellikle dikkat çekmekte ve yapılması gerekli görülen restorasyonun mutlaka Ankara'nın görevlendireceği bir ekip tarafından yapılmasını istemekteydi. Raporda, Koçhisar'da (Kızıltepe) bulunan Türk-İslam yapılarının genel özelliklerinden de söz edilmiştir. Sanat eseri niteliği taşıdığına inandığı eski bir camiye ait kalıntıların üzerinde o yörede bulunan kişilerin hayvan yetiştiriciliği yapması, oldukça rahatsızlık vermişti. Koçhisar'da bulunan kalıntıların koruma altına alınmaması halinde, Türk tarihine ait hatıraları içeren önemli yazıtların yok olma tehlikesi ile karşı karşıya geleceği uyarısında bulunmuştu. Harap olmuş bir camiye ait ve eskiden ibadet yeri olarak kullanılmış alanın üzerinde bir ahırın bulunması Gabriel'e olumsuz tesir etmiş olacak ki buranın boşaltılması ve girişine bir kapı takılması ve hatta bir görevlinin sorumluluğuna verilmesini önermiştir.⁴³ Raporun geri kalan kısmında Artukoğulları Devleti'nin en önemli kültürel merkezlerinden biri ve 1930'larda Mardin'e bağlı bir kasaba olan Hısn Kayfa'dan (Hasankeyf) söz etmiştir.⁴⁴

Albert-Louis Gabriel'in Hısn Kayfa hakkındaki tespitleri önemlidir. Kasabada bir kale, dört cami, bir köprü, bir türbe bulunduğu ve bunların bazı kısımlarının müzelerde sergilenmesi gerektiğini belirtmişti. Raporun ilerleyen kısmında ise Artukoğulları döneminden kalma bir takım kalıntıların olası bir saray görüntüsü verdiği ve Artuklu Devleti'ne ait saray kalıntılarının olma ihtimalinden söz edilmektedir..⁴⁵ Hısn Kayfa'nın nüfus sayısı az olduğu için burada yer alan tarihî yapıların nispeten daha az yıprandığı ve ilk etapta büyük bir koruma planı olmadan küçük önlemler ile yapıların korunmasının daha uygun olacağı önerilmiştir.⁴⁶ Eski camilerin içinde sıva ile örtülmüş, kaplanmış yerler bulunduğu ve bunların tehdit altında bulunan kısımlarının çıkarılıp Ankara Müzesi'ne yollanması, Dicle Nehri üzerindeki köprü ayaklarının muhafaza edilmesi ve dini yapılara kapılar ilave edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁷ Raporda dikkat çeken en önemli husus, Mardin'deki tarihî eserlere yönelik korumanın başlatılması gerektiğinin, devlet yöneticilerine açık bir biçimde ilk defa söylenmesidir.⁴⁸

Albert-Louis Gabriel, 1932 tarihli söz konusu bu raporu dışında, 1940 yılında Fransızca olarak yayımlanan *Voyages Archéologiques Dans La Turquie Orientale* adlı çalışmasında da Mardin'de bulunan tarihi eserlere yer vermiştir.⁴⁹ Bu eser, 2014 yılında *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler* şeklinde Türkçeye çevrilip yeniden yayımlanmıştır.⁵⁰ Mardin'in tarihî ve topografyası hakkındaki bilgilerin yer aldığı birinci kısımda, Mardin Kalesi'nin etrafında yer

⁴³ Gabriel, "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor" 134-135.

⁴⁴ Gabriel, "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor" 135.

⁴⁵ Araştırmacılar, Mardin Kalesi'nin iç tarafında Artuklu Devleti dönemine ait bir saraydan da söz etmektedir. Bu konudaki çalışmalar sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekai Erdal, "Mardin'deki Artuklu Türbeleri," *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 9, no. 1 (2020): 455-486; Evindar Yeşilbaş ve Fehime Acat Akgül, "Mardin Kalesi 2021 Yılı Arkeolojik Kazı Çalışmaları", *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2022), 308-333.

⁴⁶ Gabriel, "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor" 146.

⁴⁷ Gabriel, "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor" 146-149.

⁴⁸ Albert Louis-Gabriel, "Mosquées et médressés Ortokides" (Artukluoğulları Camileri ve Medreseleri), *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, Cilt: I-II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 211-223.

⁴⁹ Albert Louis-Gabriel, *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale (Şarki Türkiye'de arkeolojik geziler)*. (Paris: Boccarda, Institut Français d' Archéologie de Stamboul, 1940).

⁵⁰ Albert-Louis Gabriel, *Şarki Türkiye'de arkeolojik geziler*. Çeviren İdil Çetin. (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2014). Kitabın ikinci baskısı aynı yayınevi tarafından 2022 yılında yapılmıştır.

alan yapılara ait liste verilmiştir (Ek 4). Bu yapılar şöyle sıralanmıştır: Kale, Telhan Kalesi, Camii, Sakarya İlkokulu, Nuseyriye Camii, Cami, Maristan Hamamı, Cami, Devlet Hastanesi, Cami, Tabakhane, Zairi (Şeyh Muhammed Ezzarar) Camii, Latifiye (Abdüllatif) Camii, Değirmen, Posta ve Telgraf, Şeyh Ali Camii, Yeni Kapı Hamamı, Tekke, Kul Camii, Halkevi, Orta Mektep, İlk Mektep, Sultan İsa Medresesi, Kervansaray, Ulu Camii, Hamam, Camiler, Reyhanîye Camii, Şehidiye Camii ve Medresesi, Modern Büyük Ev, Şeyh Hamit Camii, Kışla, Vali Oteli, İbrahim Ağa Camii, Tekke, İdari Hizmetler, Okul, Bâb es-Sûr Camii, Hamam, Camii, Arbain Camii, Hatuniye Medresesi, Camii, Sultan Hamza Türbesi, Köşk (Firdevs Köşkü), Kale bedeninin izleri.⁵¹

Eserin ikinci kısmında ise “Mardin Abideleri” başlığı altında şehirdeki belli başlı tarihi eserler ele alınıp incelenmiştir. Bu eserler şunlardır: Kale, Şehrin Surları, Ulu Camii (Cami-i Kebir), Bâb es-Sûr (Melik Mahmud) Camii, Bab al-Latif (Latifiye) Camii, Kasım Sultan (Kasımiye) Medresesi, Şehidiye Camii ile Medresesi, Hatuniye (Sıttı Radviyye) Medresesi, Sultan İsa (Zinciriye) Medresesi, Türbeler ve sivil mimarî.⁵²

Eserin üçüncü kısmında Dunaysır’da (Kızıltepe) yer alan abideler sıralanmış ve Camii, Minare, Türbeler, Harzem’den söz edilmiştir. Dördüncü bölümde Hısn Kayfa’daki yapılar ele alınmıştır. Burada yer alan Kale, Kapılar ve Merdiven, Koç Camii, El Rızk Camii, Ulu Camii, Büyük Saray, Küçük Saray, Küçük Camii, Türbe, Dicle Köprüsü, Sultan Süleyman Camii, İmam Abdullah Camii, Zeynel Bey Türbesi ve Kaya Evlerin yapısal özellikleri ve tarihî değeri vurgulanmıştır.⁵³

Eserin son bölümünde ise bölgede incelenen yapılarda kullanılan yazıtlardan söz edilmiştir.⁵⁴ Albert-Louis Gabriel’in eserini değerli kılan sadece Mardin’deki tarihî eserlere ait envanter bilgilerini ilk sunan kişi olması değil aynı zamanda Mardin’in sahip olduğu coğrafi konumunun önemini vurgulamasıdır. Eserde Mardin’deki evlerin yer alış biçimini vurgulamış ve bu yapıların konumlanışının bir tür “panorama” yarattığını ifade etmiştir. Eserde Mardin şehrinin coğrafi olarak, önemli bir kavşakta yer almasına rağmen son yıllarda nüfusun göçlerle gerilemesiyle birlikte şehirdeki ticari faaliyetlerinin azaldığını da belirtmiştir.⁵⁵

Eserin geri kalan kısmında Mardin şehir merkezinin ayrıntılı bilgisine yer verilmiştir. Gabriel’in eserinde Mardin şehri hakkında verdiği bütün bilgiler önemlidir. Mardin’de henüz daha geniş çaplı planlı dönüşüm ve inşaa çalışmalarının başlamadığı bir döneme ait olan bu bilgiler, aslında Cumhuriyet’e miras kalmış başta Artuklu Devleti’nin yanı sıra öteki Türk-İslam Devletlerine ait kalan yapılar hakkında somut bulgular içermektedir. Gabriel’in, 1930-1940’ yılları arasında Mardin konusunda vermiş olduğu bilgiler aynı zamanda ileriki tarihlerde yapılması düşünülen Mardin imar planı çalışmalarında kullanılacak bir niteliğe sahiptir. Gabriel’in 1940 tarihli çalışmasında Mardin merkezine ait bir şehir planına yer verdiği dikkat çekmektedir (Ek 5). Eserde kullandığı şehir planının, 1935 yılında devlet kuruluşları tarafından hazırlanmış olan 1.1000 ölçeğindeki kadaströ planına göre çizildiğini ifade etmiştir. Hudut bölgesine ilişkin bu tür belgelerin, millî güvenliği ilgilendiren gizli konular olması sebebiyle yayımlanması yasaktı. Fakat Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın bu konuyla ilgili olarak

⁵¹ Gabriel, *Şarki Türkiye’de Arkeolojik Geziler*, 25-26.

⁵² Gabriel, *Şarki Türkiye’de Arkeolojik Geziler*, 20-55.

⁵³ Gabriel, *Şarki Türkiye’de Arkeolojik Geziler*, 56-88.

⁵⁴ Gabriel, *Şarki Türkiye’de Arkeolojik Geziler*, 242-248.

⁵⁵ Gabriel, *Şarki Türkiye’de Arkeolojik Geziler*, 20-21.

Gabriel'i istisna tutmuş ve Türk Tarihî Cemiyeti Başkanı Hasan Cemil Çambel ile Elazığ milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç'ın da destek vermesi üzerine bunu kullanması mümkün olabilmıştır.⁵⁶

Albert-Louis Gabriel, II. Dünya Savaşı yıllarında Fransa'daydı. Savaş sonrasında Türkiye'ye dönmüş ve yarım kalan çalışmalarına devam etmişti. Gabriel bu dönemde de Türk anıtları, Türkiye tarihî, Türkiye Arkeolojisi ve Türkiye Coğrafyası üzerine yapmış olduğu tespitler neticesinde bu konuların otoriter isimlerinden biri olmuştur. Örneğin İstanbul'da mimarların katıldığı bir toplantıda yapmış olduğu konuşmada, Türk tarihinin ve Türk sanatının öncü vasıflar taşıdığını şöyle savunmuştur:

“...Avrupa'da hiçbir şey yokken sizler Edirne'den İran hududuna kadar bütün yurdunuzu emsalsiz Sultanları, medreseler, hamamlar ve imaretlerle bezediniz. Dostum Ömer Lütfi Barkan, bugün hayran olduğunuz İstanbul ve Bursa'daki eserlerden birçoğunun inşası esnasında çalışanların listelerini buldu. Bütün sanatkârlar hep Türk'tür. İçinde bir tek yabancıya bile rastlanamaz...”⁵⁷

1954 yılında yayımlanan başka bir eserine *Türkiye, Tarih ve Sanat Memleketi* adını verme sebebi olarak, Anadolu'daki topraklarda çok çeşitli medeniyetlerin kurulması ve bu toprakların şanlı bir geçmişe sahip olmasını göstermiştir. Eserde, Mardin bölgesindeki tarihî ve kültürel yapı örneklerinden yola çıkarak, Türk sanatının eşsiz nitelikler taşıdığını yorumlamıştır.⁵⁸

Albert-Louis Gabriel, 1930'lu yıllarda Arap dili uzmanı olan Jean Sauvaget'i de yanına alarak, Mardin şehrinin çeşitli yerlerini gezmiş ve bu tarihsel yapıların envanterini raporlamış ve devlet yetkililerine sunmuştur. Mardin'deki yapıların numaralı halde bir tür şehir planını ortaya çıkarmıştır. Şehirdeki yapıların betimlemesini ve bazı bölümlerin çizimini yapmış, bu yapıların işlevi hakkında yorumlar sunmuş öncü bir isimdir. Diğer bir katkısı ise söz konusu bu yapıların 1930'lu yıllardaki mevcut görünümünü sayısal olarak raporlamasıdır. Bu raporlar sayesinde tarihî yapıların daha sonraki süreçte geçirmiş olduğu değişiklikleri veya kayıpları tespit edilebilmiştir.⁵⁹ Netice itibarıyla Gabriel, Anadolu'daki Artuklu, Selçuklu, Akkoyunlu ile Osmanlı Devleti devirlerine ait tarihî yapıları ve sanat eserlerini incelemiş, mevcut durumlarının envanterini çıkarmış, fotoğraflarını çekmiş, planlarını çizmiş, Türk sanatının ve Türk mimarlığının tanınmasına katkıda bulunmuş önemli bir isimdir.⁶⁰

⁵⁶ Gabriel, *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler*, 23.

⁵⁷ SALT. ASÜ. Albert Gabriel'in mimarlık abideleriyle ilgili konuşmasının metni, (TASUDOCA0265).

⁵⁸ Gabriel, *Türkiye, tarih ve sanat memleketi*, 71.

⁵⁹ Deniz Beyazıt, “Mardin Ortaçağ İslam Mimarisi”, *Albert Gabriel (1883-1972) Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin*, Hazırlayan Korkut E. Erdur, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 111-113.

⁶⁰ Albert-Louis Gabriel'in Mardin şehri konusunda yapmış olduğu çalışmalar kamuoyu ve akademi dünyası tarafından ilgi konusu olmuş ve Mardin tarihi hakkındaki çalışmalar 1930'lu yılların sonunda artmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında, XVI. yüzyılda yaşamış bir isim olan Kâtip Ferdi'ye ait *Mardin Artukluları Tarihi* adlı çalışma, Ali Emiri tarafından yayına hazırlanıp yayımlanmıştı. Bu eser, 1939 yılında Mardin Halkevi yayını olarak tekrar basılmıştı. Bkz. Kâtip Ferdi, *Mardin Artukluları Tarihi* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, Mardin Halkevi Yayınları-8, 1939). Daha kapsamlı çalışmalar ise kendisi de Mardin doğumlu bir nümismatik uzmanı olan İbrahim Artuk tarafından ortaya konulmuştu. İbrahim Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri İslâmî Sikkeler Bölümü'nde ve Ankara Etnografya Müzesinde görev almış bir araştırmacıydı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde hazırladığı mezuniyet tezi olan *Artuk Oğulları Tarihi* çalışması 1944 yılında kitap olarak yayımlanmıştı. Bkz. Mehmet Emin Artuk, “İbrahim Artuk (1915-1993),” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: 2020) Ek-1:119; Cevriye Artuk, “İbrahim Artuk Nümismatik Uzmanı,” *Tıp Tarihi Araştırmaları*, no. 3 (1989): 172-176. İbrahim Artuk'un Mardin konusundaki çalışmaları için bkz. *Artuk ilinin tarihî belgesi*. (İstanbul: Güven Basımevi, 1939); *Artuk Oğulları tarihi*.

3- Mardin İçin Hazırlanmış İlk İmar Planında Eski Mardin Şehrinin Korunması (1948)

Cumhuriyet şehirleri için model olacak ilk imar planı örneği, eski Ankara'nın korunarak yanına yenisinin inşa edilmesiydi. Bu bakımdan 1948 yılında Mardin şehri için hazırlanan ilk imar planı aslında Cumhuriyet şehirlerinin modernleştirilmesi için yapılan genel çalışmaların bir neticesiydi. Bu konudaki ilk büyük çalışma Ankara'da başlatılmıştı. 1929 yılında Hermann Jansen isimli kent planlayıcısı tarafından hazırlanan imar planı kabul edilerek süreç içerisinde uygulanmaya başlanmıştı.⁶¹ 1929 yılında Ankara için öngörülen bu yaklaşımın bir benzeri, 1948 yılında Mardin için hazırlanan imar planında da uygulanmıştı. Hermann Jansen'in hazırladığı imar planında şehrin panoramik görünümü sebebiyle Ankara Kalesi'nin merkeze yerleştirilmesi ile 1948 tarihli Mardin imar planında, Mardin Kalesi'nin şehrin merkezine yerleştirilmesi arasında benzerlik bulunmaktadır. Mimarların Mardin planını hazırlarken, Ankara'daki uygulamayı örnek alıp almadıklarını konusunda yazılı kaynaklarda veya belgelerde yer alan her hangi bir bilgiye sahip değiliz; ancak yeni kurulması düşünülen şehrin, eski şehrin hemen yanına imar edilmesi ve eski ile yeniyi birbirine bağlayan kısa yolların bulunması gibi konularda, Ankara'nın bir model olarak algılandığı düşünülebilir. Ankara'da eski şehrin korunarak, yanına yeninin inşa edilmesinin en önemli sebebi ise bütçe açısından daha ekonomik olmasıydı.

Hermann Jansen'in "Ankara'nın Umûmî İmar Planı" başlığı ile hazırlamış olduğu raporda en fazla öne çıkan nokta, kurulacak olan yeni şehrin, Ankara Kalesi'nin önünde yer alan bölümlere zarar vermeden eski şehrin hemen yanına inşa edilmesiydi.⁶² Ankara deneyiminden elde edilen sonuçlar, Mardin gibi Anadolu'nun diğer şehirleri için de etkili bir model olmuştur. Çünkü bu süreçte alınan yasal kararlar, Türkiye'deki imar mevzuatının ve belediyeçilik anlayışının biçimlenmesine etki etmiştir. Özellikle de 1930 tarihindeki Belediye Kanunu ile birlikte yeni bir dönem açılmıştır.⁶³ Bu kanun ile birlikte Ankara'nın merkeziyetçi gücü daha da artmış ve belediyelerin alacağı kararlar üzerinde etkili olacak bir mekanizma kurulmuştur.⁶⁴

Albert-Louis Gabriel'in 1932 yılında yapmış olduğu çalışmalar neticesinde hem devlet kesiminde hem de kamuoyunda, Mardin'deki tarihî eserlerin korunması gerektiği konusunda bir duyarlılık oluşmuştur; ancak yine de bu eserlerin bir imar planı içerisinde konumlanması için 1948 yılını beklemek gerekmiştir. 03.04.1930 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen ve 14.04.1930 tarihinde yasalaşan Belediye Kanunu ile birlikte belediye işlerinin kontrollü biçimde yerine getirildiği görülmektedir.⁶⁵

1945 yılında Belediye Bankası'nın İller Bankası'na dönüşmesi kararına kadar Mardin'de yapılan çalışmalar daha çok 1933'te Yapı ve Yollar Kanunu doğrultusunda kabul edilip yürütülen işlerdi.⁶⁶ Mardin'de şehir imar komisyonunun bulunmaması ve şehirde imar

(İstanbul: Gençler Kitabevi, 1944); "Dunaysir'da Artuk Oğullarının Ulu Camii," *Belleten*, no. 37 (1946): 167-169; "Artuk Oğlu Emir Balak ve Mezarı," *Belleten*, no. 41 (1947): 127-135; "Diyarbakır ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, no. 2 (1971): 66-74.

⁶¹ BCA. KDB., Hermann Jansen'in Ankara İmar Planı, 30.18.1.2/ 4.33.4, 08.06.1929.

⁶² İbrahim Bozkurt, "Jansen Planı: Hermann Jansen (1869-1945) ve Ankara'da Jansen Planı," *Atatürk Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2022) 1-8.

⁶³ T.C. *Resmî Gazete*, (14 Nisan 1930-Kanun no:1580, Sayı:1471).

⁶⁴ İlhan Tekeli, *Cumhuriyetin belediyeçilik öyküsü (1923-1990)*. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009) 28-32.

⁶⁵ T.C. *Resmî Gazete*, (14 Nisan 1930).

⁶⁶ Sadi Irmak, "Şehir Plânları Karşısındaki Tehlike", *Ulus* (10 Eylül 1948) 1.

çalışmaları üzerine çalışacak yetişmiş uzman ekibin yer almaması nedeniyle, Mardin'deki tarihî eserleri dikkate alacak bir imar planının yapılması için 1948 yılını beklemek gerekmişti. Aslında Cumhuriyet yöneticileri, şehirlerin modernleştirilmesi ve sağlıklı bir yaşam alanı yaratılması maksadıyla bir takım yasal düzenlemeler başlatmıştı. Bir şehrin daha modern esaslara göre yeniden dönüştürülebilmesi için öncelikle şehrin tarihî ve coğrafi envanterinin tespit edilebilmesi ve buna göre yeni imar planlarının meydana getirilmesi zorunluydu. Cumhuriyet yöneticileri her ne kadar bu konularda birtakım kararlar alsalar da imar planını uygulayıp dönüştürülen şehirlerin sayıları oldukça yetersizdi. Özellikle de doğu bölgesindeki şehirlerde bu çalışmalar daha geç tarihlerde başlatılabiliyordu.

Mardin şehri, eski bir yerleşim yeri olarak savunmaya elverişli olan bir kalenin çevresinde kurulmuştu. Fakat burada şehir nüfusunun zamanla çoğalması ve su ihtiyacının artması üzerine süreç içerisinde yerleşim alanı yamaçlardan aşağılara ve ulaşım şartlarının daha uygun alanlara doğru genişlemiştir.⁶⁷ Mardin'e özgü yeni yerleşimlerin küçük tutulması istenilmiş ve bu alanların, şehrin doğu-batı istikametine doğru genişlemesi sağlanmıştır.⁶⁸ Albert-Louis Gabriel'in 1932 yılından itibaren, Mardin'deki tarihî yapılar konusundaki önerileri dikkate alınmış ve şehrin tarihî dokusunu koruyacak yeni imar planının hazırlanması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte Mardin'deki tarihî doku dikkate alınarak, Ankara'nın denetiminde bazı çalışmaların yapıldığını da söylemek gerekir.⁶⁹ İmar işlerinin daha düzenli yapılabilmesi amacıyla 1946 tarihinde yapı işleriyle ilgilenecek olan bir müdürlük kurulmuştur. Mardin şehrini kapsayan bu müdürlüğün amacı doğu bölgesindeki memurlar için evler inşa etmektir.⁷⁰ Bu çalışmalar 1940'lı yılların sonlarına kadar sürmüştür.⁷¹

1948 yılında Nezihe ile Pertev Taner isimli çift tarafından Mardin şehrine ait olan ilk imar planı hazırlanmıştır.⁷² Bu imar planı, 1949 yılında o dönemin mimarlık, kentleşme ve yapı dergisi olan *Arkitekt* dergisinde "Mardin Şehri Kesin İmar Planı İzah Notu" başlığı ile yayımlanmıştır.⁷³ Dergide yer verilen plan bir "izah" özelliği taşıdığı için daha çok asıl planın kamuoyu tarafından kolay anlaşılabilmesi için bir tanıtım niteliğindedir. İmar planında Mardin'i gösteren geniş bir şehir planı haritası, şehirde bulunan tarihî eserlerin bir kısmını gösteren fotoğraflar, şehrin nüfus özellikleri, yollar ve şehrin genişleyeceği alanların nereler olabileceği konusunda bölümler yer almaktadır (Ek 6). 1948 yılında hazırlanarak 1949 yılında kamuoyuna açıklanan Mardin'in ilk imar planı, 1952 yılında uygulanmıştır.⁷⁴ Bu plan, koruma amaçlı bir plan olmayıp, şehrin genişleyebileceği alanların eski Mardin dışında kalan daha çok

⁶⁷ Handan Arslan ve Sabri Karadoğan, "Mardin Şehrini Situasyonu ve Yer Seçiminde Etkili Olan Coğrafi Faktörler", *Makaleler Mardin, Ekonomi-Nüfus, Kentsel Yapı, Cilt: II*. Hazırlayan İbrahim Özcoşar. (İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2007): 227-229.

⁶⁸ Nezihe Taner ve Pertev Taner, "Mardin Şehri Kesin İmar Planı İzah Notu," *Arkitekt*, no. 207-208 (1949): 66-68.

⁶⁹ 1944 yılında, Mardin'in de içinde yer aldığı Birinci Umûmî Müfettişlik vilayetlerinde memur evlerinin yapılması yönünde bazı hazırlıkların başlatıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. "Doğu Bölgelerinde Yapılacak Memur Evleri İnşaatı Hakkında Rapor," *Arkitekt* 1944, no. 155-156 (1944): 278-283.

⁷⁰ Cahit Beğenç, "Doğu Bölgesinde Yapı İşlerimiz", *Ulus* (27 Eylül 1949), 5.

⁷¹ 1946 yılında alınan karar ile birlikte Mardin'in de içinde bulunduğu Birinci Umûmî Müfettişlik bölgesi içinde yerleşim birimlerinde memur evi inşasının başlatılmasına karar verilmişti. Bkz. "Haberler," *Arkitekt* 1946, no. 171-172 (1946): 93-94.

⁷² Mardin'e ait ilk imar planı 1948 tarihinde hazırlanmıştır. İlçeler için hazırlanan planlar ise daha sonraki tarihlere aittir. Bkz. *50 Yılda İmar ve Yerleşme (1923-1973)*. (Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları, 1973): 68.

⁷³ Nezihe Taner ve Pertev Taner, "Mardin Şehri Kesin İmar Planı İzah Notu," 66-70.

⁷⁴ Tekeli, *Cumhuriyetin belediyeçilik öyküsü (1923-1990)*, 42-62.

doğu-batı yönü olabileceğini belirten çalışmadır.⁷⁵ İmar metninin giriş kısmında öncelikle Mardin şehrinin çok eski medeniyetlerin yerleştiği bir merkez olduğu ancak modern şehir yaşamına yönelik istekleri yerine getirecek bir merkez olmadığı ifade edilmektedir. Yeni kurulacak şehrin daha uzak bir yere kurulmasının da mümkün olmadığı ve eskinin korunarak yanına yenisinin inşa edilmesinin daha doğru olacağı ifade edilmiştir. İmar planında Mardin şehir merkezinin tarihsel özelliği sebebiyle korunması gerektiği, yeni yerleşim alanının ise doğu-batı tarafına yönelmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁶ Planda Mardin Kalesi'nin öneminden de söz edilmiştir. Kale ve çevresinin hemen restore edilmesi gerektiği ve kalenin önüne kadar çıkacak birkaç yol bulunduğu ve bunların kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Mardin'in oldukça sağlam taşlardan inşa edildiği, binaların asırlık olmalarına rağmen yeni inşa edilmiş hissi verdiği ifade edilmekteydi. Binalar bir amfi şeklinde birbiri ile bitişik inşa edildiği için bir binanın yıkılması halinde diğer binaların da zarar göreceği düşünülmüş ve bu sebeple imar planında eski Mardin'deki yapılarla ilgili büyük değişikliklerin yapılması uygun görülmemiştir (Ek 7).⁷⁷

Nezihe ile Pertev Taner'in birlikte hazırlamış olduğu imar planında asıl olarak önemli görülen konu, Mardin'de yer alan tarihî eserlere ait bir listenin verilmesi ve bu eserlerin imar planında nasıl yer alacağının belirtilmesidir. Çünkü Albert-Louis Gabriel'in 1932 yılında Mardin'de bulunan tarihî eserlere ait olarak yapmış olduğu envanter kaydı, burada da dikkate alınmış ve şehrin sahip olduğu tarihî eserler konusundaki yapısal özellikler korunarak, imar planı bu şekilde hazırlanmıştır. Planda şehir merkezinde yer alan tarihî eserlerin listesi şu şekilde verilmiştir: Kale Camii, Kırgız Kalesi, Şeyh Çabuk Camii, Şah Zarrar Camii, Latifiye Camii, Mescit, Kırmızı Kilise (Surp Kevork Kilisesi), Medrese, Han, Ulu Camii, Şehidiye Camii, Tarihî ev, Savur Kapı Camii ve Medresesi, Mezarlık Camii, Şah Hamza Türbesi, Tarihî Ev. Bu listede yapıların adı belirtilmeden, 6 adet camii, 10 adet mescit, 2 hamam, 1 medrese, 1 han, 1 kışladan da söz edilmiştir. Mardin merkezindeki yapılara ait isimlerin eksiksiz ve doğru belirtilmesi noktasında, mimar Nezihe Taner-Pertev Taner'in imar planı, Albert-Louis Gabriel'in çalışmalarında vermiş olduğu listeye göre daha zayıftır. Bu farklılığın temel sebebi, Gabriel'in sanat tarihçisi ve arkeolog olması gösterilebilir. Nezihe Taner-Pertev Taner'in imar planında yapıların künye bilgileri her ne kadar yeterince verilmese de söz konusu eserlerin önemini göz ardı etmediği ve bunu vurgulamaya çalıştığı dikkat çekmektedir:

*"Mardin'de bilhassa Artık Oğullarından kalma pek kıymetli âsâr vardır. Bunlar imar plânında aynen muhafaza edilmiş birinci derece kıymeti haiz olanların etrafları açılarak yeşillendirilmiştir."*⁷⁸

Mardin şehrinde hâkim olan mimarî kültür, ağırlıklı olarak Artuklu Devleti dönemine aittir. Şehirde Osmanlı Devleti dönemini yansıtan mimarî yapılar az sayıdadır. Bunun temel sebebi, Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerinden kalan eski eserlerin sağlam olması ve barınma ihtiyacını karşılamasıdır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde bir takım yeni yapılar inşa edilse de asıl olarak Artuklu Devleti'ne ait kültürel özelliklerin öne çıktığı görülmektedir.⁷⁹

⁷⁵ Elif Gündüz, "Tarihi Kentin Korunmasında Çevresel Kapasite Yöntemi-Mardin Örneği" (doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011) 121.

⁷⁶ Nezihe Taner ve Pertev Taner, "Mardin Şehri Kesin İmar Plânı İzah Notu", 66-68.

⁷⁷ Nezihe Taner ve Pertev Taner, "Mardin Şehri Kesin İmar Plânı İzah Notu", 69.

⁷⁸ Nezihe Taner ve Pertev Taner, "Mardin Şehri Kesin İmar Plânı İzah Notu", 70.

⁷⁹ Evindar Yeşilbaş, "Kültürel Mirasın Şehir Tarihi Yazıcılığına Katkısı: Mardin Örneği", *Şehir, Toplum ve Kimlik*. Editör Musa Öztürk. (Ankara: Bem-Bir-Sen Yayıncılık, 2023): 109-110.

Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerine ait eserlerin, Osmanlı Devleti döneminde de kullanılmasını sağlayan en önemli etken, bu tür yapılar için oluşturulan vakıf kurumu ve onun etrafında geliştirilen hukuksal çerçevedir. Kurulan vakıflar neticesinde, şehirde bulunan medrese, cami, han gibi yapılardan şehir halkının faydalanması sağlanırken aynı zamanda bu yapıların korunmasına da yardımcı olunmuştur.⁸⁰

1952'den 1973'e kadar Mardin'deki tarihî eserlerin korunması yönünde bir takım öncelikler olsa da bunun faydalı olduğu söylenemez.⁸¹ Çünkü sadece sit koruması değil aynı zamanda şehrin sit korumalı imar planı da yapılmamıştı. 25.04.1973 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen Eski Eserler Kanunu ile birlikte artık imar planlarında dikkate alınması gereken yeni bir standart getirilmişti. Eski Eserler Kanunu'nda arkeolojik sit alanı kavramı tanımlanmış ve bu alanların korunması esası kabul edilmişti.⁸² Mardin şehrinin Kentsel Sit Alanı ilan edilmesi 1979 yılına rastlamaktadır. UNESCO'ya ait Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alması ise ancak 2000 tarihinde mümkün olabilmektedir.⁸³

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra Anadolu'daki tarihî eserlerin ve mimarî yapıların korunması konusundaki çalışmalar daha kapsamlı hale gelmişti. 1920'li yıllarda öncelikle müzeler kurularak, dağınık ve taşınabilir vaziyette olan eserlerin muhafaza edilmesine gayret edilmiştir. Büyük mimarî eserler bakımsız ve yıpranmış olmasına rağmen, aynı zamanda barınma ihtiyacını karşılamak için bölge halkı tarafından kullanılmaktaydı. Maarif Vekâleti bu yıllarda Anadolu'da mevcut olan tarihî yapıların durumunu öğrenebilmek için ilgili birimlere yazılar göndermiş ve tarihî eserlerin kayıt altına alınmasını istemişti. Gelen bilgiler doğrultusunda bazı mimarî eserlerin tamir ettirilmesi sağlanmış ve daha fazla zarar görmemesi için koruma altına alınmıştır.

Türkiye'de bulunan tarihî eserler ve eski mimarî yapılar hakkındaki tespitin ve koruma amaçlı çalışmaların asıl olarak başladığı dönem, 1930'ların ilk yılları olmuştur. Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Mardin'deki tarihî eserlerin niteliği ve niceliği hakkında henüz daha ayrıntılı incelemeler yapılmamıştı. 1932 yılından sonra Mardin'deki Artuklu, Selçuklu, Akkoyunlu ile Osmanlı Devleti dönemlerine ait olan tarihsel yapılar tespit edilip envanter kayıtları çıkarılmıştır. 1930'ların ilk yıllarında, Anadolu coğrafyasındaki tarihî eserlere ait somut sayısal bilgileri ve mevcut durumlarını öğrenebilmek için bir araştırma kapsamında komisyon kurulmasına karar verilmişti. Maarif Vekâleti, Türkiye'de bulunan tarihî eserler ve mimarî yapılar hakkında sayısal verilere ihtiyaç duyarak tespit edilmesini istemişti. Bu verileri toplayacak ve değerlendirme yapacak uzman sayısı yeterli gelmediği için Türkiye'de görevli yabancı uzmanlardan faydalanılmıştı. Bu uzmanlardan biri de Anadolu arkeolojisi ve tarihî hakkında çalışmalar yürütmüş bir isim olan Albert-Louis Gabriel idi. Gabriel'in, Anadolu'ya ait tarihî birikimin ortaya çıkarılmasında ve mimarî değerlerinin belgelenmesinde önemli katkıları olmuştur.

⁸⁰ Fasih Dinç, "İslâm İnşâ Hukukunun Mardin Kent Mekânına Yansıması (11-19. yy)," *Mukaddime* 12, no. 2 (2021): 341, <https://doi.org/10.19059/mukaddime.868609>.

⁸¹ Kamutay Türkoğlu, "Örneklerle Tarihi Kentlerin Korunmasında Plancının Etkinliğinin Artırılması", *Tarihi Kentlerde Planlama/Düzenleme Sorunları, Türkiye 11. Dünya Şehircilik Kollokyumu*, (Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Matbaası, 1989), 147-152.

⁸² *Resmî Gazete*, (Kanun no:1710, Sayı:14527 - 6 Mayıs 1973)

⁸³ Murat Çağlayan, "Mardin'in UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne Alınma Süreci," *International Journal of Mardin Studies* 2, no. 2 (2021): 10.

Albert-Louis Gabriel'i ve onun yapmış olduğu çalışmaları önemli kılan husus, Mardin'deki tarihî eserlerin korunması gerektiğini devlet yöneticilerine rapor halinde sunmasıydı. Mardin'de henüz daha geniş çaplı dönüşüm ve inşaa çalışmalarının başlamadığı bir döneme ait olan tespitler, bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmış Türk-İslam Devletlerinden kalan somut bilgilerdi. Gabriel bu yapıların, 1930'lu yıllardaki mevcut görünümü sayısal olarak raporlamış ve numaralı sisteme göre sıralamıştı. Diğer taraftan Türk sanatına ve Türk mimarlığına ait eserlerin dünya kamuoyu tarafından tanınmasına katkıda bulunmuştur. Gabriel'in yapmış olduğu bu çalışmalar neticesinde Mardin'deki tarihî yapı varlığı korunmaya başlanmıştır. Fakat bu eserlerin bir imar planı içerisinde yer alması için 1948 yılını beklemek gerekmiştir.

1948 yılında Nezihe ve Pertev Taner isimli çift tarafından Mardin şehrine ait olan ilk imar planı hazırlanarak, 1949 yılında da kamuoyuna açıklanmış; ancak 1952 yılında uygulanabilmiştir. Bu sebeple eski Mardin'deki yapılarla ilgili büyük değişikliklerin yapılması düşünülmemiştir. Gabriel'in 1932 yılında Mardin'de bulunan tarihî eserlere ait tuttuğu envanter kaydı burada da dikkate alınmış ve tarihî eserlerin yapısal özellikleri korunmuştur.

Mardin'deki tarihsel yapıların envanter tespitinin yapılması konusunda ilk çalışma Gabriel'e ait iken ikinci çalışma ise Nezihe Taner-Pertev Taner'e aittir. Gabriel'in raporlarında yer verdiği tarihî eserlere ait envanter bilgileri bu imar planında da vurgulanmıştır. Bu iki çalışma birbirini tamamlayan ve Mardin'deki tarihî dokunun önemini ifade eden çalışmalardır. Süreç içerisinde Ankara'da ve Mardin'deki yöneticilerde bu konuyla ilgili duyarlılık oluşmuşsa da bunun yeterli gelmediğini söylemek gerekir. Çünkü eski şehrin tümünün birden tarihî eser statüsünde değerlendirilmesi ve daha esaslı tedbirlerin alınması için uzun yıllar beklemek gerekmiştir. Eski şehrin bütünü birden tarihî eser statüsünde değerlendirilmesi ve daha esaslı tedbirlerin alınması ancak 1970'li yıllarda gerçekleşebilmiştir.

Mardin'de bulunan Türk-İslam kültürüne ait tarihî yapılar aynı zamanda Artuklu, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı Devleti devri mimarisinin işleyişini anlamak için önemli somut kaynaklardır. Özellikle de Selçuklu Devleti döneminde Mezopotamya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş topraklarda bütüncül bir kültür oluşmuştur. Mardin'deki mimarî kültür, çevresindeki kültürlerden de etkilenecek, çok katmanlı bir yapı meydana getirmiştir. Mardin'deki bu yapılarda, Anadolu ve Mezopotamya bileşenlerinin karışımını ve yerel öğelere ait özellikleri görebilmek mümkündür. Bu bağlamda, Türk-İslam kültürünün etkisinde kalan, geniş bir coğrafyanın yanı başında yer alan Mardin'deki tarihî eserlerin korunmasını ve günümüze kadar gelmesini sağlayacak ilk çalışmalar, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde başlatılmış ve bu sayede kültürel birikimler muhafaza edilebilmiştir. Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan somut veriler ile kültürel birikimler, bu konu kapsamında araştırma yapacak kişilere aydınlatıcı olma özelliği sunmaktadır.

Cumhuriyet şehirlerinin modernleştirilmesi bağlamında, Mardin'deki tarihî eserlerin korunmasına yönelik yapılan ilk çalışmalar (1932-1948), mevcut eserlerin günümüze kadar taşınmasını sağlamış ve günümüze ulaşan bu eserler de çeşitli resmî kuruluşlar (Mardin Valiliği, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Mardin Müzesi vb.) tarafından muhafaza edilmiştir. Bugüne kadar mevcut tarihi eserlerin doğal çevreleriyle beraber muhafaza edilmesi, şehrin özgün ve sit alanı şeklinde tanımlanmasına olanak sağlamıştır.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. MEB. (Millî Eğitim Bakanlığı). Eski Eserlerin Kayıt Altına Alınmaları.

BCA. MEB. (Millî Eğitim Bakanlığı). Eski Eserlerin Korunmasına Dair.

BCA. MEB. (Millî Eğitim Bakanlığı). Arkeologlar Tarafından Tarihi Eser Çalışmaları.

BCA. MEB. (Millî Eğitim Bakanlığı). Tarihi Eserlerin Korunması.

BCA. MEB. (Millî Eğitim Bakanlığı). Gabriel'in Anadolu'da Tarihi Eser Araştırması.

BCA. MGM. (Muamelat Genel Müdürlüğü). Eski Eserler İçin Komisyon Kurulması.

BCA. MGM. (Muamelat Genel Müdürlüğü). Eski Eserlerin Başka Amaçla Kullanılmaması.

BCA. MGM. (Muamelat Genel Müdürlüğü). Gazi Mustafa Kemal'in Eski Eserlere İlgisi.

BCA. MGM. (Muamelat Genel Müdürlüğü). 9. Jandarma Alayının Mardin'e Gelişi.

BCA. KDB. (Kararlar Daire Başkanlığı). Eski Eserlerin Muhafazası.

BCA. KDB. (Kararlar Daire Başkanlığı). İstanbul'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün Tesisi.

BCA. KDB. (Kararlar Daire Başkanlığı). II. Dünya Savaşı Dönemi ve Albert-Louis Gabriel.

BCA. KDB. (Kararlar Daire Başkanlığı). Hermann Jansen'in Ankara İmar Planı.

BCA. KDB. (Kararlar Daire Başkanlığı). İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün Kazı İzni.

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK)

TTK. Albert Gabriel'in "Souvenirs de Turquie" adlı eseri hakkında yazdığı mektup.

SALT Araştırma Arşivi (SALT)

SALT. ASÜ. Ali Saim Ülgen Aile Arşivi Kataloğu, Albert Gabriel ve Mimarlık Abideleri.

İstanbul Ansiklopedisi Arşivi (İA)

İA. "Arkeoloji Enstitüleri."

İA. "Albert-Louis, Gabriel."

TBMM Meclis Zabıtları

TBMMZC, Altmış Dördüncü İnikat, Devre: III, Cilt: III, İçtima: I. (22.04.1928), 206-207.

2. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

Albert Gabriel (1883-1972) *Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin*. Hazırlayan Korkut E. Erdur. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Arslan, Handan, ve Sabri Karadoğan. "Mardin Şehrinin Situasyonu ve Yer Seçiminde Etkili Olan Coğrafi Faktörler", *Makaleler Mardin, Ekonomi-Nüfus, Kentsel Yapı, Cilt: II*. Hazırlayan İbrahim Özcoşar. İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları (2007): 227-229.

- Artuk, İbrahim. *Artuk ilinin tarihî belgesi*. İstanbul: Güven Basımevi, 1939.
- Artuk, İbrahim. *Artuk Oğulları tarihi*. İstanbul: Gençler Kitabevi, 1944.
- Artuk, İbrahim. "Dunaysir'da Artuk Oğullarının Ulu Camii." *Belleten*, no. 37 (1946): 167-169.
- Artuk, İbrahim. "Artuk Oğlu Emir Balak ve Mezarı", *Belleten*, no. 41 (1947): 127-135.
- Artuk, İbrahim. "Diyarbakır ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, no. 2 (1971): 66-74.
- Artuk, Mehmet Emin. "İbrahim Artuk (1915-1993)," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt Ek-1. Ankara, 2020, 119.
- Artuk, Cevriye. "İbrahim Artuk Nümismatik Uzmanı." *Tıp Tarihi Araştırmaları*, no. 3 (1989): 172-176.
- Bayram, Sadi. "Prof. Dr. Albert Gabriel'e Ait Bazı Belgeler." *Vakıflar Dergisi*, no. 46 (2016):168.
- Beyazıt, Deniz. "Mardin Ortaçağ İslam Mimarisi." *Albert Gabriel (1883-1972) Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin*, Hazırlayan Korkut E. Erdur, 109-126. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Bozkurt, İbrahim. "Jansen Planı: Hermann Jansen (1869-1945) ve Ankara'da Jansen Planı," *Atatürk Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2022, 1-8.
- Coşkun, Yahya. *Esir şehirlerin eserleri, Anadolu'nun işgalinde eski eser kaçakçılığı (1918-1923)*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2024.
- Çağlayan, Murat. "Mardin'in UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne Alınma Süreci." *International Journal of Mardin Studies* 2, no. 2 (2021): 7-16.
- Çelik, Zeynep. *Asar-ı Atika, Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeoloji siyaseti*. Çeviren Ayşen Gür. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2024.
- Demirel, Ahmet. "1930'lu Yıllarda Bir İsim Değişikliği: Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı." *Tarih ve Toplum*, no. 234 (2003): 31-37.
- Dinç, Fasih. "İslâm İnşâ Hukukunun Mardin Kent Mekânına Yansıması (11-19.yy)." *Mukaddime* 12, no. 2 (2021): 307-346. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.868609>.
- "Doğu Bölgelerinde Yapılacak Memur Evleri İnşaatı Hakkında Rapor." *Arkitekt* 1944, no. 155-156 (1944): 278-283.
- Dr. Reşit Galip. "Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi Niçin Çıkıyor?." *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, no. 1 (1933): 3-4.
- Erdal, Zekai. "Mardin'deki Artuklu Türbeleri." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 9, no. 1 (2020): 455-486.
- Eyice, Semavi. "Prof. Albert-Louis Gabriel (2.8.1883-23.12.1972)", *Belleten* 37, no. 147 (1973): 321-363. <https://doi.org/10.37879/belleten.1973.147-321>.
- Eyice, Semavi. "Arkeoloji Enstitüleri," *İstanbul Ansiklopedisi* Cilt 2. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959, 1021-1025.
- Gabriel, Albert-Louis. *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale (Şarki Türkiye'de arkeolojik geziler)*. Paris: Boccarda, Institut Français D'Archéologie de Stamboul, 1940.

- Gabriel, Albert-Louis. *Şarki Türkiye’de arkeolojik geziler*. Çeviren İdil Çetin. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2014.
- Gabriel, Albert-Louis. *Monuments Turcs d’Anatolie-monuments: Kayseri-Niğde*. Paris: Boccard, 1934.
- Gabriel, Albert-Louis. *Anadolu’da Türk anıtları, birinci cilt: Kayseri-Niğde*. Gaziantep: Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü, 2022.
- Gabriel, Albert-Louis. *Monuments Turcs d’Anatolie-tome deuxième: Amasya-Tokat-Sivas*. Paris: Boccard, 1934.
- Gabriel, Albert-Louis. *Anadolu’da Türk anıtları, ikinci cilt: Amasya-Tokat Sivas*. Gaziantep: Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü, 2022.
- Gabriel, Albert-Louis. *Sinan, hayatı, eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937.
- Gabriel, Albert-Louis. *Türkiye: Yüz doksan altı fotoğraf*. İstanbul: Vecihi Gök Kitabevi Yayını, 1953.
- Gabriel, Albert-Louis. *Türkiye: tarih ve sanat memleketi*. Çeviren Azra Erhat. İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayını, 1954.
- Gabriel, Albert-Louis. *Niğde tarihi*. Çeviren Ahmed Akif Tütenk. Ankara: Beng Matbaası, 1962.
- Gabriel, Albert-Louis. *İstanbul Türk kaleleri "1001 temel eser"*. Çeviren Alp Ilgaz. İstanbul: Tercüman Gazete, 1973.
- Gabriel, Albert-Louis. *Une capitale Turque brousse, Bursa: I-texte/II-planches*. Paris: Boccard, 1958.
- Gabriel, Albert-Louis. *Bir Türk başkenti Bursa*. Çeviren Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayını, 2010.
- Gabriel, Albert-Louis. "Mardin ve Diyarbakir Vilâyetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeologya Seyahati Hakkında Rapor." *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnographya Dergisi*, no. 1(1933): 134-149.
- Gabriel, Albert-Louis. "Dunaysir (Koçhisar/Kızıltepe)." *Ars İslamîca*, no. 4 (1937): 352-362.
- Gabriel, Albert-Louis. "Mosquées et médressés Ortokides (Artukloğulları Camileri ve Medreseleri)." *Halil Edhem Hâtıra Kitabı, Cilt: I-II*, 211-223. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Gürhan, Veysel. "XVIII. Yüzyılda Mardin Kalesi Üzerine Bazı Tespitler." *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 7, no. 2 (2015): 219-233.
- Gündüz, Elif. "Tarihi Kentin Korunmasında Çevresel Kapasite Yöntemi-Mardin Örneği." Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- "Haberler." *Arkitekt* 1946, no. 171-172 (1946): 93-94.
- Karatay, Fehmi vd. "Albert-Louis, Gabriel," *İstanbul Ansiklopedisi Cilt 11*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, 5874-5878.
- Karatepe, Şükrü. "Albert Gabriel’in Türkiye’de Şehir Tarihi Araştırmalarına Katkısı.", *Şehir Tarihi Yazarları, Çok Dilli Çok Kültürlü Şehirler*, Editörler Ömer Bozkurt, Mehmet Tuğrul, Yahya Aydın, 17-25, Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, Baskı Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık, 2021.

- Kâtip Ferdi. *Mardin Artukluları Tarihi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, Mardin Halkevi Yayınları-8, 1939.
- Koçak, Cemil. *Tarihçinin eleği*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Mantran, Robert. "Fransa'da Türk İncelemeleri ve Türk Tarihi Üzerine Araştırmalar." *Belleten*, no. 187 (1983): 869-876.
- Özer, İsmail. "Cumhuriyet Dönemi Türk Müzeciliği." *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, no. 3 (2023): 277. <https://doi.org/10.17123/atad.1312393>.
- Öztaş, Esmâ Şahin. "Mahmerî'nin Şehnâme'sinde Mardin Kalesi'nin Fethi." *International Journal of Mardin Studies* 2, no. 1 (2021): 7-25.
- Sakaoğlu, Saim. "Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşu ve Atatürk." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, no. 1991 (1994): 19-29.
- Sivrioğlu, Töre. *Atatürk ve arkeoloji*, İstanbul: Kafka Kitap Yayın, 2024.
- Şimşek, Fatma, ve Güven Dinç. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar." *Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 16 (2009): 101-127.
- Taner, Nezihe ve Pertev Taner. "Mardin Şehri Kesin İmar Planı İzah Notu." *Arkitekt*, no. 207-208 (1949): 66-68.
- Tekeli, İlhan. *Cumhuriyetin belediyeçilik öyküsü (1923-1990)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Toprak, Zafer. "Sayısallaşma ya da Cumhuriyet'in Rasyonelleşmesi." *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu*, 244-259. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- Türkoğlu, Kamutay. "Örneklerle Tarihi Kentlerin Korunmasında Plancının Etkinliğinin Artırılması." *Tarihi Kentlerde Planlama/Düzenleme Sorunları, Türkiye 11. Dünya Şehircilik Kollokyumu*, 147-152. Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Matbaası, 1989.
- Ünar, Şükrü. "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Gelişimi." *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar*, no. 8 (2019): 67-75. <https://doi.org/10.31455/asya.569986>.
- Yeşilbaş, Evindar, ve Fehime Acat Akgül. "Mardin Kalesi 2021 Yılı Arkeolojik Kazı Çalışmaları." *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, 308-333. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2022.
- Yeşilbaş, Evindar. "Kültürel Mirasın Şehir Tarihi Yazıcılığına Katkısı: Mardin Örneği", *Şehir, Toplum ve Kimlik*, Editör Musa Öztürk. Ankara: Bem-Bir-Sen Yayıncılık (2023): 89-112.

3-Süreli Yayınlar

- T.C. Resmî Gazete. 14 Nisan 1930, Kanun no:1580, Sayı:1471.
- Sadi Irmak, "Şehir Plânları Karşısındaki Tehlike", *Ulus* (10 Eylül 1948), 1.
- Cahit Beğenç, "Doğu Bölgesinde Yapı İşlerimiz", *Ulus* (27 Eylül 1949), 5.

Summary

The earliest legal regulations concerning the preservation of antiquities were established in the mid-19th century. The first of these regulations was enacted in 1869, followed by the second in 1874, the third in 1884, and the final regulation in 1906. A common objective of these four regulations was to place archaeological artifacts and architectural structures located within the borders of the Ottoman Empire under state protection and, more importantly, to prevent their illegal exportation. With the onset of the National Struggle, the Grand National Assembly of Turkey established the "Directorate of Antiquities" under the Ministry of Education to combat smuggling activities targeting historical artifacts, continuing its operations as the "Ministry of Culture" in 1922. Despite the challenging conditions during the occupation years, some measures were taken to curb smuggling and unauthorized excavations in various locations during this period.

The systematic study of the identification and protection of historical artifacts and ancient architectural structures primarily began in the early 1930s. One of the most significant initiatives that would inspire the cultural life of this era was the establishment of the Turkish Historical Society on April 19, 1931. This organization, which would be renamed the Turkish Historical Institution in 1932, adopted the Turkish History Thesis and facilitated more systematic and rapid progress in the study of cultural assets in Anatolia. The Republican administration's interest in the Turkish History Thesis and the related activities primarily focused on the pre-Islamic history of Anatolia and Central Asia. Efforts were initiated to explore and document Turkish presence in Anatolia, extending beyond the Beyliks period of Turkish-Islamic existence to an earlier era. Consequently, historical writing in the 1930s developed around this thematic focus. Although historical scholarship concerning the Beyliks, Seljuk, and Ottoman periods began to gain traction in later years, significant efforts were made to preserve structures representing these three periods within the historical geography of Anatolia and to ensure that ancient cities retained their original forms.

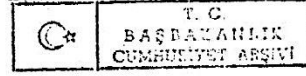
In the early years of the 1930s, a decision was made to establish a research commission to gather concrete information about the historical artifacts in Anatolia. Formed on April 1, 1931, at the suggestion of the Ministry of Education, this commission prepared reports regarding the condition of existing historical structures. Commission members emphasized the necessity of more comprehensive decisions and the completion of restoration work under the supervision of Ankara to expedite the resolution of these issues. Moreover, there was a pressing need for quantitative data on historical artifacts and architectural structures in Turkey. Due to the insufficient number of experts to collect and evaluate this data, foreign specialists working in Turkey were enlisted for assistance. One of these experts was the renowned Albert-Louis Gabriel, who conducted studies on Anatolian archaeology. Gabriel made significant contributions to the identification of the historical heritage of Anatolia and the documentation of its architectural values. Under the assignment of the Ministry of Education, various trips were undertaken starting in 1927, with his most comprehensive research conducted in the eastern regions in 1932, where he compiled inventory information on structures requiring protection and presented his findings to the public in 1933.

Gabriel's observations regarding Mardin indicate that the majority of existing structures, composed of stone materials, are in good condition and have the potential to endure for a long time under state protection. He argued that military usage of the old buildings in Mardin should be prohibited, that these structures should be evacuated, and that any planned restoration work should be carried out by a team appointed by Ankara. If the remnants of these structures were not protected, there was a high risk that significant inscriptions containing memories of Turkish history could face destruction. To prevent the destructive approach of the local population towards certain architectural artifacts, it was essential to assign guards appointed by the state to oversee these areas, and even to add doors to structures such as tombs. The architectural artifacts in the region should be protected, and some components of these structures should be exhibited in museums. Initially, a comprehensive protection plan for the city should not be implemented; rather, small preventative measures should be taken.

The first urban plan for Mardin was prepared in 1948 by Nezihe Taner and Pertev Taner. This plan was presented to the public in 1949 and implemented in 1952. The urban plan indicated that new settlements should be established on the east-west side, outside the historical structures of old Mardin. Given Mardin's construction from stone materials, it was emphasized that the buildings should remain intact as they are built amphitheatrically adjacent to one another. Consequently, significant alterations to the structures in old Mardin were not considered. It was noted that the restoration of Mardin Castle was necessary, and several roads leading to the castle should be utilized. A critical aspect of the urban plan was the provision of a list of historical artifacts in Mardin and their incorporation into the urban framework. The inventory records of historical artifacts in Mardin established in 1932 were also taken into account, and historical structures from the Artuqid, Seljuk, Akkoyunlu, and Ottoman periods found in Mardin were placed under protection. Comprehensive efforts initiated for the holistic and thorough protection of historical artifacts in the city of Mardin could only be realized in the 1970s.

EKLER

T. C.
BAŞVEKÂLET
MÜHÜRÜ
Şube :
Sayı : 12.222

KARARNAME

Memlekette mevcut asarâtıkanın iyi muhafazası ve harap bir x hale gelmiş olanlarının tamir ettirilmesi için alınacak tedbirleri misakere ve tesbit etmek üzere Başvekâlet Müsteşarı Kemal Beyefehdi- nin Riyasetinde Dahiliye ve Maarif Müsteşarları Hilmi ve Mehmet x Emin Evkaf Umum Müdürü Niyazi , Mîzeler Müdürü Hamit Zübeyr ve Etno- grafiya Mîzesi Müdürü Osman Ferit beylerden mürekkep bir heyet teşki- li, Maarif Vekâletinin 1/4/93İ tarih ve 68İ numaralı tezkeresiyle x yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 1/4/93İ tarihli x iktimârında tasvip ve kabul olunmuştur .

1/4/93İ

REİSİCUMHUR

Yazı M. H. H. H.

Bş. V.

İzmir

Ad. V.

Yusuf Kemal

M. M. V.

Yusuf

Da. V.

S. V. V.

Ha. V.

S. V. V.

Ma. V.

M. H. H. H.

Mf. V.

Erat

Na. V.

Yusuf

İk. V.

M. H. H. H.

S. I. M. V.

030 18 01 02 19 22 7

Ek 1 - Tarihî eserlerin korunması için çalışmalar yürütecek komisyonun kuruluş kararı. (B.C.A)

T.C.
BAŞVEKÂLET
HUAKELAT MODERLOĞO

Şube : _____
Sayı : **10600**

KARARNAME

Türk dili ve tarihi hakkında tetkikatta bulunmak üzere tesisi-
ne müsaade verilmesi Fransız Büyük Elçisi tarafından Hariciye Vekâ-
leti vasıtasile iltimas olunan enstitünün, sefaret binasının bu müess-
eseye tahsis olunacak ve Hükümetimize vazihan bildirilecek kısmının
müessese halinde kaldıkça her türlü diplomasi imtiyaz ve muafiyetle-
rinden istifade edememesi ve memleketimizin bütün kanun ve nizamlar-
ına tamamen tabi bulunması, Hükümetimizin müsaadesi alınmadıkça mü-
essesenin tesisi maksadının tevsi ve teptil edilmemesi ve bu meyanda
konfrans, ders vesair suretlerle müessesenin (Darülfünun serbes dersle-
ri=Cours Libres d'université) haline getirilmemesi kaytla ile açılma-
sına izin verilmesi, Maarif Vekâletinin 22/1/931 tarih ve 131 numar-
alı teskeresile yapılan teklifi ve Hariciye Vekâletinin 28/7/930 ta-
rih ve 91592/150 numaralı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heye-
tinin 1/2/931 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunaştır.

1/2/931

REİSİCUMHUR

Gazi Mustafa Kemal

Bş. V.

İsmail

Ad. V.

Şükrü Kunal

M. M. V.

Şebânî

Da. V.

S. W. M.

Ha. V.

Ş. İ. M.

Ma. V.

M. M. V.

Mf. V.

Ş. İ. M.

Na. V.

1-1/1/931

İk. V.

Ş. İ. M.

S. İ. M. V.

Ş. İ. M.

020 12 01, 02 17 8 5

Ek 2 - İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün kuruluş kararı. (B.C.A)

MARDİN VE DİYARBEKİR VİLÂYETLERİNDE İCRA OLUNMUŞ BİR ARKEOLGYA SEYAHATI HAKKINDA RAPOR

Prof. A. Gabriel

Maarif Vekâleti tarafından izhar edilmiş olan arzuya tevfikân 1932 senesi nisan ve mayıs ayları esnasında icra edilmiş bir tetebbü seyahatine müteallik müşahedelerimi muhtevi olmak üzere Müzeler Müdüriyetine bir rapor takdim eyliyorum.

1 — MARDİN

A — Kale: Mardin kalesini terkip eden inşaat pek büyük bir kıymeti San'atîkârane arzulemekte ve bir hayli zamandanberi metruk buludukları cihetle umumiyet itibarile harap bir halde bulunmaktadırlar. Maamafih elyevm mevcut bakiye muhafazaya lâyıktır. Ve surun henüz yıkılmamış olan kısımları Mardinin pek şayanı dikkat ve güzel olan umumî manzarasında mühim bir amil teşkil eylemektedir. Binaenaleyh eğer sistematik tahriplere uğratılmazlarsa uzun müddet daha baki kalabilecek olan bu abidatı tarihiyenin kastı bir tarzda tahriplerine mâni olmak muvafıktır.

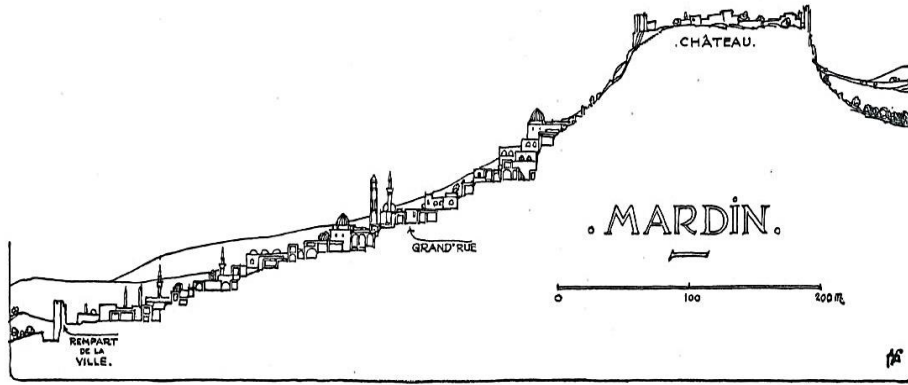
B — Şehir: Camilerle medreseler müteaddit, mühim ve gayetle alâka-bahşurlar. Bunlardan iyi bir halde bulunanların çoğu elyevm Mardindeki kuvayi askeriye tarafından işgal edilmekte ve kışla yahut depo hizmetini görmektedir. *Sultan İsa* Medresesi ve *Kasimiye* Medresesi isimli iki medreseyi bilhassa tasrih ederim. Her ikisi de vüs'atlı, çok iyi inşa edilmiş ve henüz iyi bir halde bulunan binalardır. Bu binaların içlerinde bazı küçük tamirat yapılması muvafık olacaktır. Bu memleket hâlâ mükemmel duvarcılara ve taş yontucularına malik olduğundan, işbu tamirat hem hiç bahlıya çıkmıyacak, hem de kolay olacaktır. Tamiratı mezkûrenin ancak hükûmet tarafından memur edilmiş bir memurun idaresi altında yapılabileceğini beyana hacet yoktur.

C — Mardin Vîlâyeti:

Evvalemirde *Koçhisar* şehrini zikir lâzımdır. Bu şehir tarih ve arkeologya noktasından büyük bir ehemmiyeti olan müteaddit Türk eserlerine, kabirlere, *murabba biçimli* yüksek bir tarassut kulesine, ve bilhassa tarihi hircinin altıncı asrına müteallik gayet güzel bir camiye maliktir. Bu cami kısmen harap olmakla beraber, hâlâ mühim bazı aksamı ve bilhassa narin oymalar ve

Ek 3 - Albert-Louis Gabriel'in 1933 tarihli raporu.

(*Türk Tarih, Arkeologya ve Etnographya Dergisi*)

Şekil 3 - Şehir ve kale: profil

YAPILARIN LİSTESİ²⁴

Rakamlar ve harfler plandaki işaretlere tekabül etmektedir (şekil 2)

1. – Kale.	17. – Yeni Kapı Hamamı.
2. – Telhan Kalesi.	18. – Tekke.
3. – Cami.	19. – Kul Camii.
4. – Sakarya ilkokulu.	20. – Halkevi.
5. – Nuseyriye Camii.	21. – Orta mektep.
6. – Cami.	22. – İlk mektep.
7. – Maristan Hamamı.	23. – Sultan İsa Medresesi
8. – Cami.	24. – Kervansaray.
9. – Devlet hastanesi.	25. – Ulu Camii.
10. – Cami.	26. – Hamam.
11. – Tabakhane.	27. – Camiler.
12. – Zairi Camii.	28. – Reyhaniye Camii.
13. – Latifiye Camii.	29. – Şehidiye Medresesi.
14. – Degirmen.	30. – Modern büyük ev.
15. – Posta ve telgraf.	31. – Şeyh Hamit Camii.
16. – Şeyh Ali Camii.	32. – Kışla.

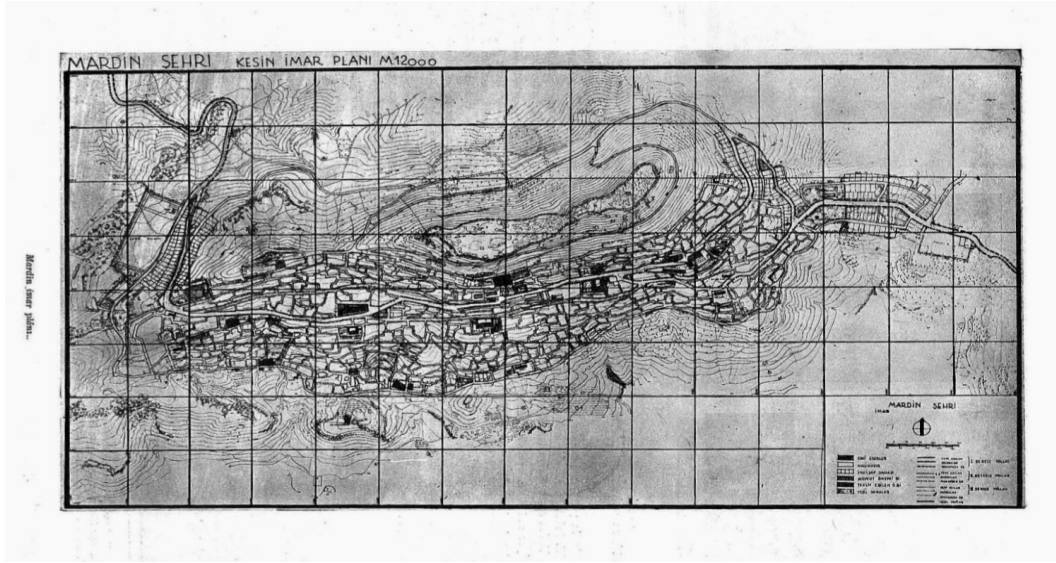
Ek 4 - Mardin Kalesi ve çevresinde yer alan yapıların listesi.

(Voyages Archéologiques Dans La Turquie Orientale)

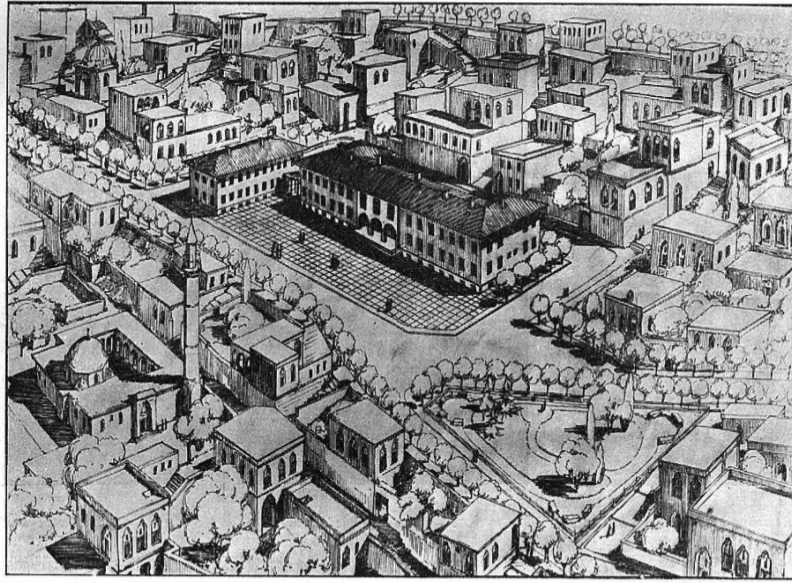
Şekil 2 - Mardin planı

Ek 5- Albert-Louis Gabriel'in 1940 tarihli çalışmasında yer verdiği Mardin şehir planı.
(*Voyages Archéologiques Dans La Turquie Orientale*)

Ek 6 - 1948 yılında Yüksek Mühendis Mimar Nezihe Taner ve Pertev Taner tarafından
hazırlanan şehir imar planında yer alan Mardin haritası.

(*Mardin'in Kesin İmar Plânı İzah Notu*)

Hükümet Konağı civarının tanzimi.

Yeni inkişaf sahası:

Yirmi yıl içinde Mardin şehri nüfusunun hissedilir derecede azaldığı görülmektedir. Bu sebeple Marsin şehrinin inkişaf sahası nispeten ufak tutulmuştur. Kasabanın yeni inkişaf sahası olarak Diyarbakır şosesinin giriş kısmı ile büyük bir kısmı da doğudaki tatlı meyilli sırtlara alınmıştır.

Eski eserleri:

Mardinde bilhassa Artık Oğullarından kalma pek kıymetli âsâr vardır. Bunlar imar plânında aynen muhafaza edilmiş birinci derece kıymeti haiz olanların etrafları açılarak yeşillendirilmiştir.

Mardin âsârı:

1 — Kale Camii	3 — Çabuk Camii
2 — Kırız Kalesi	4 — Camii

5 — Camii	20 — Mesçit
6 — Camii	21 — Mesçit
7 — Cami	22 — Şehidiye Camii
8 — Cami	23 — Tarihi ev
9 — Cami	24 — Mesçit
10 — Şeh Zerrâr Camii	25 — Kışla
11 — Lâtifiye Camii	26 — Mesçit
12 — Mesçit	27 — Mesçit
13 — Kırmızı Kilise	28 — Mesçit
14 — Mesçit	29 — Hamam
15 — Mesçit	30 — Savur Kapı Camii
16 — Medrese	31 — Mesçit
17 — Han	32 — Mezarlık Camii
18 — Ulucami	33 — Şeh Hamza Türbesi
19 — Hamam	34 — Tarihi ev

Ek 7 - 1948 tarihli Mardin imar planına göre yeni şehrin tasarımı.

(Mardin'in Kesin İmar Plânı İzah Notu)